

Jézus utolsó napjai

SMITH, Mark D.: *The Final Days of Jesus*. The Lutterworth Press, Cambridge, 2018.

A *Der Spiegel* 2018. húsvéti számának címlapját egy Jézus-kép tölti be, a kép alatt a hozzá kapcsolódó cikk címe olvasható: *Die letzten Tage des Jesus von Nazareth*.¹ A cikknek külön oldalon vannak felvezető és bevezető sorai. A felvezetésből megtudhatjuk: a kép a címlapon a szerkesztőség intenciói alapján készült, és olyan férfit kíván ábrázolni, akinek arcán néhány barázdta jelzi, hogy túl van már kora ifjúságán, és megszokta a kemény, kétékező munkát. A bevezető sorok szerint a szentföldi régészeknek az utóbbi időkben tett felfedezései alig ha tetszenek a szkeptikusoknak. A cikk egy másik megállapítása: sok mindenről, amit a felvilágosodott nyugati ember jámbor mesének tartott, kiderült, hogy legalábbis valószínűsíthető. Ezeknek a kijelentéseknek az ad súlyt, hogy a *Spiegel* egyházi kérdésekben időnként kíméletlenül kritikus hangot üt meg.²

A húsvéti *Spiegel*-cikk egyik forrása Mark D. Smith amerikai történész *The Final Days of Jesus* című, ez év elején megjelent könyve. Ezt szeretném ismertetni az alábbiakban. Előrebocsátom, hogy bizalmatlan vagyok a bibliai tárgyú népszerű tudományos kiadványok iránt, mert rosszak a tapasztataim. Mark D. Smith művét illetően a *Spiegel* tekintélyét tekintem biztosítéknak arra, hogy itt nem holmi szenzációhajhászról van szó. A könyvben foglaltak szakszerű értékelése az ókortörténészekre és az újszövetségi tudományok művelőire tartozik.

¹ *Der Spiegel*, 2018. márc. 31.

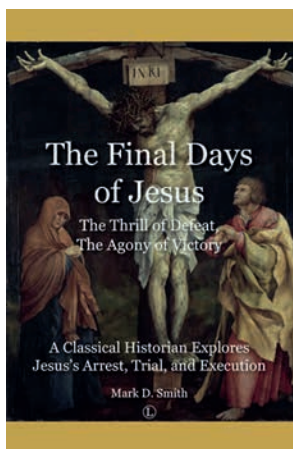
² Lásd a 2018. szept. 22-ei szám két cikkét: *Das Schweigen der Hirten*, *Der Geisterberg*.

A szerző hangsúlyozza, hogy nem teológus, hanem történész, és a történettudomány módszereit alkalmazva veti egybe az Újszövetség korának római, valamint zsidó forrásait az evangéliumokkal. Az eredmény sokak számára meglepő lehet. Mark D. Smith ezt állítja: Nagy Sándorról sokkal kevesebb mondható el a hitelesség igényével, mint a történeti Jézusról (34–36. o.) A szerző egy másik megállapítása: Jézus Pilátus előtti kihallgatása egyike az ókor történetének leginkább valószínűsíthető eseményeinek (154. o.).

Az evangéliumi tudósítás hitelességét két tényező támasztja alá Smith szerint. Az egyik az, hogy a törtétekről szóló híradás akkor íródott le, amikor még jelentős számban éltek szemtanúk. (A legkorábbi evangéliumnak, Márk evangéliumának keletkezését az ötvenes évekre, legkésőbb a hatvanas évek elejére teszi a szerző, vagyis a passiótörténet első

írásba foglalása már mintegy harminc évvel a golgotai esemény után megtörtént. Nagy Sándort illetően viszont olyan forrásokra vagyunk utalva, amelyek évszázadokkal a makedón uralkodó halála után keletkeztek.) Smith másik hivatkozási alapja az, hogy a Jézusról szóló híradások számos ponton megegyeznek. A főpapi kihallgatást illetően hat, a Pilátus előtti kihallgatást illetően tizenhárom olyan pontot sorol fel a szerző (120., 162. o.), amelyekben a négy evangélium tudósítása megegyezik. A négy újszövetségi evangéliumon kívül Philo Judaeust, Flavius Josephust, Suetoniust, Cassius Diót, a rabbinikus irodalom néhány művét és Péter (apokrif) evangéliumát tekinti még olyan forrásnak, amelyek a téma szempontjából számításba jönnek. Az utóbbi évtizedekben napvilágra került régészeti leletek ugyancsak alátámasztják a passiótörténet egyes részleteinek valószínűsíthetőségét.

A tartalomjegyzék szerint haladva a könyv a következő témákat tárgyalja részletesen: Pilátus és a zsidók;

Annás, Kajafás és a zsidó főpapok; Jézus pere; A keresztre feszítés és a temetés; függelék (a Jézus születésével kapcsolatos kérdések és halálának időpontja).

Pilátus és a zsidók

A Kr. e. 4-ben meghalt Nagy Heródes, római fennhatóság alatt lévő „kliens” királyságát Augustus császár három részre osztotta Heródes fiai között. Heródes Arkhelaosz kapta Júdeát, Heródes Antipás Galileát, Fülöp Gaulanust (a mai Golán-fennsíkot) és az északi területeket.

Kr. u. 6-ban Augustus menesztette Arkhelaoszt, és római közigazgatást vezetett be Júdeában és Samáriában. Ennek megszervezésével Quirinius szíriai legátust bízta meg, aki a későbbiekben hivatali előjárója volt az újonnan megszervezett tartomány prefektusának. Pilátus az ötödik ilyen volt (67. o.), Caesarea Maritima székhellyel, és 26-tól 36-ig töltötte be ezt a posztot (53. o.).

Az Itáliából érkező Pilátus nem ismerte a zsidók vallásos érzékenységét, ennek következtében három olyan súlyos hibát követett el, amelyekkel nehéz helyzetbe hozta magát. Az elsőt mindjárt helytartósága kezdetén. A szerző Josephus nyomán így foglalja össze az eseményeket (68. o.):

Pilátus a főként pogányok lakta Caesareában állomásozó római cohort Jeruzsálembe helyezte át. Ez súlyos megbotránkozást okozott itt, mert a cohort zászlóján a császár (Tiberius) képmása díszelgett, ami a „faragott képek” tilalmának megsúfolását jelentette a város lakossága számára. Tiltakozásul a jeruzsálemi zsidók Caesareába vonultak, és a helytartói palotát körülvéve, nem voltak hajlandók távozni. Hat nap után Pilátus katonákkal próbálta elűzni őket, a tüntetők azonban arcborultak, és így várták, hogy a katonák végezzenek velük. Végül Pilátus engedni kényszerült, és a Jeruzsálembe irányított cohort visszavezényelte Caesareába.

Egy vagy két évvel később került sor az ún. aqueduct-zavargásra, amely ugyancsak Josephus tudósításából ismert.

Jeruzsálem föld alatti ciszternáinak feltöltésére Pilátus új aqueductot építtetett, és az építkezés költségeinek fedezésére igénybe vette a templom kincseit. Amikor ez kitudódott, még nagyobb volt a felháborodás, mint az előző alkalommal. Pilátus ezúttal botokkal felszerelt katonákkal verette szét a tüntetőket.

Pilátus és a zsidók harmadik összetűzéséről (Kr. u. 31 vagy 32) Philo ad leírást. A tiltakozást az váltotta ki, hogy Pilátus díszpajzsokat állíttatott ki a jeruzsálemi pretóriumban. Hogy mit tartalmazott a pajzsokra írt szöveg, arról csak annyit tudunk, hogy Tiberius császárt dicsőítette olyan módon, ami a zsidókat nagyon felbőszítette. Tömegtüntetésre most nem került sor, de a kudarc nagyobb volt a helytartó számára, mint valaha: maga a császár avatkozott közbe, és utasította Pilátust, hogy vesse a pajzsokat Caesareába.

Pilátus helyzetét tovább nehezítette, hogy római pártfogója, Seianus kegyvesztett lett, és Tiberius császár kivégeztette (Kr. u. 31.), így saját pozícióját, sőt az életét is féltetnie kellett.

Ilyen előzmények után került sor Jézus perére.

Annás, Kajafás és a zsidó főpapok

A főpapok a könyv leírása szerint amolyan családi vállalkozást alkottak, így vagy úgy valamennyien Annás rokonai voltak, Kajafás a veje volt. A szerző részletesen ismerteti, hogy hány helyről és milyen jogcímen húzott jövedelmet Annás családja, és milyen fényűző életmódot folytatott.

Jézus sorsát a templom megtisztítása pecsételte meg, ami valóságos hadüzenet volt a velejéig korrupt Annás-klánnak (145. o.).

Jézus pere

A főpapi kihallgatás során Kajafásnak sikerült rábizonyítania Jézusra, hogy zsidó fogalmak szerint istenkáromló. Mivel azonban halálos ítéletet csak a helytartó

hozhatott, és a rómaiak szemében az istenkáromlás nem volt elégséges ok rá, olyan vádat kellett találni, amely a rómaiak megítélése szerint is főbenjáró bűn. Smith Kajafás „zseniális” ötletének tudja be, hogy Jézus választ a feltett kérdésre az istenkáromlás mellett politikai hatalmi igényként is lehet értelmezni (145. o.).³

Ezek után vitték Jézust Pilátus elé, aki már így tette fel neki a kérdést: Te vagy a zsidók királya? Pilátus néhez helyzetben volt. Helytartói működésének ismétlődő kudarcai és támogatójának, Seianusnak a kivégzése a főpapokkal való együttműködésre kényszerítette. Ugyanakkor tartania kellett a Jézus-mozgalomtól is. A kihallgatás során a helytartó arra törekedett, hogy eleget tegyen a főpapok kívánságának, de mentse magát Jézus hívei előtt is. Kimondta tehát a halálos ítéletet, de mindent megtett azért, hogy elhárítsa magáról a felelősséget.

Több ábra illusztrálja a könyvben azt az újkeletű régészeti felfedezést, amely a Pilátus előtti kihallgatás helyszínét vélte megtalálni. (A szerző hangsúlyozza, hogy a látottak alapján meg van győződve a feltételezés valószínűsíthetőségéről, vö. 154. o.) Ez a helyszín a hagyománytól eltérően nem az egykori Antonia-erőd helyén található, hanem Heródes palotájában. Amennyiben a feltételezés megállja a helyét, a Via Dolorosa útvonala is más volt, mint a hagyomány tartja.

A keresztre feszítést mint legsúlyosabb római büntetést illetően a szerző ugyancsak régészeti leletekre hivatkozva tekinti bizonyítottnak az evangéliumokban leírtak hitelességét. Azt is megtudhatjuk, hogy egy amerikai professzor a tanítványain kísérletezve próbálta megállapítani a keresztre feszítés élettani hatását. Smith igazolva látja azt a feltételezést is, hogy a mai Szent Sír-templom az egykori Golgota helyén épült, és a közelben voltak azok a sírok, amelyek egyikébe Jézust temették.

³ Mk 14,61–62: „*Ismét megkérdezte őt a főpap: Te vagy a Krisztus, az Áldottnak Fia? Jézus ezt mondta: „Én vagyok, és meglátjátok az Emberfiát, amint a Hatalmas jobbán ül, és eljön az ég felhőin.”*”

Jézus születésének és halálának időpontja

A függelék Jézus élete kezdetének és végének időpontjával kapcsolatosan vet fel néhány kérdést.

Jézus születését a szerző Kr. u. 6-ra teszi, ellentétben a kutatók többségével, akik szerint Jézus Kr. e. 6 és 4 között született (220. o.). Smith ezt a következőkkel indokolja:

– Máté és Lukács tudósítása ellentmond egymásnak. Máté szerint Jézus Nagy Heródes idején született, aki Kr. e. 4-ben meghalt. Lukács Quirinius hivatali idejére teszi a népszámlálást, aki Kr. u. 4–6-ig volt legátus Szíriában. Az ellentmondást azzal a feltételezéssel próbálják feloldani, hogy Quirinius kétszer volt legátus Szíriában, vagyis Nagy Heródes idején is. Ennek azonban semmi nyoma a forrásokban. Smith végső soron nem zárja ki a Máté és Lukács közötti ellentmondás feloldásának ezt a lehetőségét, de kevésbé tartja valószínűnek. Úgy véli, Lukács tudósítását kell elfogadnunk, mert Lukács a tények pontos rögzítésére törekedett – erről az Apostolok cselekedeteinek könyve meggyőzően tanúskodik –, míg Mátét teológiai szempontok vezették. A karácsonyi történetben szereplő Heródes pedig nem Nagy Heródes, hanem a fia, Arkhelaosz.

– Arkhelaosz nevéhez kapcsolódik a népszámlálás kérdése. Nagy Heródes halála után ő örökölte Judeát. Augustus azonban elégedetlen volt vele, Kr. u. 6-ban menesztette, és közvetlen római közigazgatást vezetett be Judeában. Ennek megszervezéséhez tartozott a népszámlálás. (Amely tehát nem az egész birodalomra, hanem csak Arkhelaosz korábbi felségterületére terjedt ki.)

– Jézus családját mint összeírandó személyeket nem érintette a népszámlálás, mert Galileában éltek, és ez a terület nem került közvetlen római uralom alá. Józsefnek valószínűleg mint ingatlantulajdonosnak kellett Betlehembe mennie, és a népszámlálással egybekötött vagyoni census tette szükségessé, hogy jelen legyen az összeírásnál.

– A keresztre feszítés dátuma Smith szerint Kr. u. 33. április 3. (A másik feltételezett év Kr. u. 30.)

– A passiótörténet egyik sokat vitatott pontját illetően XVI. Benedek pápa is véleményt nyilvánított 2007 nagycsütörtökén elmondott homíliájában (lásd 242. o.).

A szinoptikusok és János beszámolója ellentmondásos a páskavacsora idejére vonatkozólag. A szinoptikusok szerint az utolsó vacsorára Jézus elfogatása előtt, tehát csüörtökön került sor. János evangéliumában viszont az áll, hogy a főpap és családja péntekre tervezte az ünnepi lakomát. Benedek pápa azzal a magyarázattal kívánja feloldani az ellentmondást, hogy Jézus és tanítványai a kumrániak naptárához igazodtak, és ezért ünnepeltek egy nappal előbb. Smith úgy véli, ez a magyarázat megold néhányat a kronológiai problémák közül, ugyanakkor újakat vet föl.

Összefoglalás

Szükséges megjegyezni, hogy Smith könyve nem tekinthető hitvédelmi kiadványnak. A szerző tapintatosan, de

elhatárolódik a keresztény hittételektől. Leírása szerint Jézus csupán az emberi, társadalmi és politikai viszonyok megváltoztatására törekedett, erkölcsi és vallási elveinek hirdetésével Izrael évszázados reményeinek beteljesítése volt a célja (172. o.). Jézus perét Smith az „évezred perének” nevezi, majd hozzáteszi, az előző évezrednek is volt egy ilyen jelentőségű pere, Szókratészé (uo.). Jézus feltámadásáról is tartózkodó visszafogottsággal megfogalmazott sorokat olvashatunk (210. o.) Ugyanakkor a történettudomány módszereivel nyújtott elemzése a világot megváltoztató néhány nap eseményeiről, a zsidó társadalom bemutatása a római uralom alatt, és a kultikus és politikai hatalom összeütkezésének ábrázolása keresztény és nem keresztény olvasók számára egyaránt érdekesítő lehet.

Liska Endre

Dialógusban

BIBÓ István (ifj.): *Hit és értelem. Iskola- és egyházközelí írások*. Argumentum, Budapest, 2018.

A könyv borítóján a filozofikus cím (*Hit és értelem*) felett az önfeledten bicikliző ifjabb Bibó István látható (aki engem a bicikliző Einsteinre, pontosabban Bánvölgyi László szegedi szobrászművész 1991-ben készült életnagyságú szobrára emlékeztet, amely a Szegedi Akadémiai Bizottság székházának udvarát díszíti), alatta pedig vízparton álló, egymást átkaroló kamaszok, akik belesodálóznak az élő vízbe (és a benne tükröződő földöntúliba). Ezt látván az olvasó bizvást reménykedhet, hogy a könyvet majd az a derű fogja átlengeni, amely az *Uchronia* szerzőjét, az idősebb Bibót jellemzi.

A könyv nehézveretű címét alcíme, az *Iskola- és egyházközelí írások* oldja, pontosítja, amiről Zsolnai József gyakorlatközelí pedagógiája juthat eszünkbe; annak pedig, aki akár csak beleolvasott, a fronézis, a megértő, belátó gyakorlati bölcsesség. Másképpen: a konferenciákra is biciklivel érkező tanárember bölcsessége.

Háromféle tematika jelenik meg ebben a könyvben: a rendszerváltás után újraindított Baár–Madas-gimnázium „tündöklése és bukása”, a szinte semmiből megszülető Sylvester János Protestáns Gimnázium megszületése és szárba szökkenése, és a bicikliző igazgató úr gyakorlatközelí bölcselkedései. Úgy tűnhet, hogy ezek mind iskolaközelí írások, pedig legalább ennyire egyházközelíek is, ugyanis valamennyinek az egyház és a hit a kontextusa, hiszen protestáns egyházi iskolákról van szó ebben a könyvben, és nem mellékesen végig a hitről. Van egy még szélesebb (szociológiai-politikai) kontextusa is Bibó írásainak, mint ez érzékelhető a *Magyarországi változások és a református egyház helyzete* címet viselő, 1988–89 fordulóján írt elemzésben: „Az evangélium hirdetéséből adott esetben politikai jellegű lépések megtétele is következik, de ez a mai magyar helyzetben elsődlegesen azt jelenti, hogy az egyháznak éppen a hivatalos politikával való nagyon szoros és természetlen összefonódásból kellene kilépnie, eloldódnia.” *Az újjászerveződő budapesti református gimnáziumról* pedig

így ír: „A szolidaritásra és hétköznapi hűségre képes emberek nevelésével remélhetően elkerülhetjük majd az önsajnálát és a nemzetsiratás zsákutcáit is...”

A Baár–Madas oktatási-nevelési programjában (*A nevelés és oktatás célja és elvi alapjai a Budapesti Baár–Madas Református Gimnáziumban*) kirajzolódó emberkép lényeges vonása, hogy az ember történeti lény, és éppen ezért az Istenhez való viszonyában dialógikus, vagyis önmagában kérdéses lény, aki maga nem lehet a dolgok mértéke, értéke pedig nem lehet azonos teljesítményeivel. Bibó iskolájában a készségfejlesztés terén elsődleges az etikai érzékenység, a problémalátás, a (médiu-mokkal szemben is) kritikus magatartás nevelése-növelése. Valószínűleg sokakat mehökkentő mozzanata a programnak, hogy ebben az iskolában nem tanítanak önismeretet pszichológiai módszerekkel, hanem olyan tárgyakba foglalva nevelnek tudatos önismeretre, amelyekben a nevelői ráhatás az egész embert célozza meg, ezek pedig a hitoktatás, a művészeti tárgyak és az irodalom. Ebben a pedagógiában a butaság nem intellektuális defektus, hanem „az igazság szem elől tévesztése a tettekben”.

Kardinális elv, hogy „a valódi teljesítmény elismerése mellett meg kell találni a nem mérhető dolgok értékelésének és elismerésének minél több formáját”. Ami pedig a keresztény nevelés programját illeti, „a keresztény ember Krisztus megszabadítottja, aki kiszabadulva önmagából a másik emberhez fordul”. Ezért a keresztény nevelés a szabadság és a szeretet jegyében folyó dialógus, amelyben a hit nem birtokolható biztonság, hanem állandóan próbára tett hit, a krisztusi szabadság pedig erő az újításhoz, kockázatvállaláshoz, a siker kísértésének elkerüléséhez, a bocsánatkéréshez és a megbocsátáshoz.

A hívő számára Bibó szerint minden Isten felé mutat, ezért szerinte teológiai istenbizonyítékokra nincs szükség. Úgy véli, hogy a keresztény nevelés csapdái az

elvilágiasodás, az egyházi kisajátítás és a kultúrkálvinizmus. Ebben a felfogásban a keresztény hazaszeretet nem más, mint feladatvállalás és helytállás az Isten által rendelt helyen. A haza helyes szeretete nem lehet sem nosztalgikus, sem glorifikáló, hanem természetes és tudatos, félelem nélküli, de a veszélyekre éberrel figyelő, és a teljes érzelmi azonosulás mellett önkritikus. Ez életközeli gondolkodásra, gyakorlati bölcsességre

nevelés, amelynek alapozó mélyrétege az alázat. A gyakorlatias cél pedig, hogy az iskola diáksága egymásra figyelő, egymást segítő-javító, támogató gyerekek közössége legyen. A szép számú bibliai hivatkozás mellett Bonhoeffer, Fülep Lajos, Kölcsey Ferenc, Pannenberg, Szolzsenyicin, Tillich és Vályi Nagy Ervin gondolatait kölcsönzi a szerző.

Az *Iskola az egyházban* című írás szerint a református egyház iskola-politikájának egyik szólama az igaz magyarságot véli képviselni a liberálisokkal szemben, a másik pedig az igaz

hitet a tévtanítókkal szemben. Mivel mindkettő közös ellensége az önálló kritikai gondolkodás volt, meg lettek számlálva a Bibó vezette Baár–Madas napjai. Hogy ne kelljen leváltását politikai vádakkal igazolni, azzal a nevetséges indokkal állították félre, hogy az előírt nyolc helyett csak hat év pedagógiai gyakorlattal rendelkezett. Nem is lehetett több, hiszen a Bibó-féléknek a rendszerváltás előtt nem lehetett ilyesfajta gyakorlata. A szörnyűséges történet megglehetősen higgadt diagnózisában Bibó elsősorban azt említi, hogy a hetvenes években szinte teljesen felszámolódott a protestáns értelmiség, „és a vákuumot az az emberfajta tölti ki, aki sem a szabadságban, sem a puha diktatúrában, sem a kemény demokráciában nem alkalmas értelmiségi szerepére”. Úgy látta (a kilencvenes évek közepén), hogy egyháza „egy saját zárt világ felépítésén fáradozik”, hogy egyházában többen „nem igazán akarnak egyetemes keresztény alapokról hallani, hanem csak a magyar

kálvinizmusról”. Olyan református oktatási törvényt hoztak létre, állapítja meg – saját bőrén tapasztalva –, amelyben az egyházi vezetés az igazgatót nem munkatársnak, hanem rövid pórázon fogott alkalmazottnak tekinti. *A protestáns nevelés kérdései* című írásában azt írja, hogy „abban a református egyházi rétegben, amely magát szívesen tartja református értelmiségnek, [...] a kiskorúság [...] katasztrófális mértékben van jelen”. Hasonlóan erős szavakat használó cikkének megjelentetéséről 1995 végén közeli barátja, aki őerte és a református egyházért egyformán aggódott, le akarja beszélni; neki ezt válaszolja (*Válasz egy hűségese barátának*): „Mikor kell megnevezni a Gonoszt, nekem kell-e, most kell-e? Mikor kell hallgatni? Magamért akarok-e szót emelni, a saját bántottságom fáj-e; vagy a csapatomé? a gyerekéké? az ügyé? Ha ezt akartad kérdezni, akkor az én tépelődésemmnek is a közepébe találtál. Ami az Ottlik-idézetet illeti, ez valóban gondolat és érv. Az ember tényleg nem árulja el hazáját, akkor sem, ha rohadt az a haza. Sem a képmutató egyházát, sem a részeges apját, sem az utcasarkon álló anyját. De mit csináljon az ember, ha öccsét részeges apjuk agyon akarja verni? ha hűgát anyjuk az utcasarokra magával akarja vinni? ha a haza a Don-kanyarba küldi polgárait? ha az egyház nemcsak képmutató, erre is nevel, méghozzá kiszolgáltatott gyerekeket?”

A Sylvester János Protestáns Gimnázium a Baár–Madas-beli törekvéseinek egyenes folytatása, de nem a „csakazértis”, hanem az „Úristen megőrzi szíveinket és gondolatainkat Krisztus Jézusban” jegyében (*A Sylvester János Protestáns Gimnáziumról*). Ez az iskola „közösségébe fogad vallási hovatartozásától függetlenül minden olyan jelentkezőt, aki a keresztény hit és értékrend iránti nyílt és barátságos érdeklődéssel jön hozzánk”. Katolikus és nem vallásos családból is szép számmal rekrutálódtak diákok. A Sylvester néhány vonatkozásban tovább is lépett a Baár–Madasnál: a diakónia-ápolástan fakultációval, az öngazgató tantestülettel, és a – megint a dialógus! – „mindent meg kell beszélnünk egymással, és minden egymással kell megbeszélnünk” jegyében folyó tantestületi munkával.

A kötet harmadik részét az iskolai évnyitókön, évzárókön, szalagavatókön és más ünnepi alkalmakon elhangzó üzenetek adják, *A három szem cseresznye ünnepe*, *Nyelvi durvaság – gondolkodási züllés*, *A betyárbecsület és a kettéosztott világ*, *Nagyon szépek vagyatok – de mi ebből a tanulság?*, *Az udvariasság: ünnep és erkölcs*, „*Tudtukon kívül angyalokat vendégeltek meg*”, *A zsiráfról és a demokráciáról*, és ezekhez hasonló címekkel. *A politikai önképzőkör beköszöntőjében* így jelölte meg a célt: „Készek és képesek legyünk együttműködni alapvető értékek szolgálatában és védelmében, valamint az ifjúság újságolvasásra tanítása.” A *Nyílt levél a tanulmányi versenyekről* két csapdára hívja föl a figyelmet: a görcsös igyekezetre és a siker fölénytudattá torzulására. Amikor két tanuló 700 forint értékű árut tulajdonított el egy élelmiszerboltból, *Az emberi becsület és ítélőképesség törekenységéről* címmel így szólt: „Ne legyetek magabiztosak abban, hogy veletek ilyen vagy hasonló soha nem fordulhat elő, hanem gondolkozzatok el az emberi becsület és ítélőképesség törekenységén!” Szinte kizárólag életközeli témák ezek, amelyek visszatérő kulcsszavai a tisztesség, a szabadság és az öröm. Bibó ugyanis sosem terheli rá tanítványaira az őt érő csapásokat, így aztán ezek az egyszerre emelkedett, de mindig vaskosan életközeli „hegyi beszédek” (vagy inkább beszélgetések!) a bicikliző tanár úr drámák közé illesztett közjátékai. Többször idézi például egyik kedvencét, Weöres *Anticingár* című örökzöldjét, a pirézek és a migránsok korában. Jellemző módon az 1992. október 23-i, *Lehet-e tartós hazugságban torzulás nélkül élni?* című beszédében ismerteti a „szocializmusban folyó élet” öt alapszabályát: „Ne gondolkozz! Ha mégis, ne mondd ki! Ha mégis, ne írd le! Ha mégis, ne írd alá! Ha mégis, ne csodálkozz!” Bibó gondolkodott, kimondta, leírta és aláírta: „Hogyan lehet a hazugság hatása ellen védekezni? Látszólagos közvetlen érdekeink ellenére is ragaszkodni az igazsághoz. Erőforrás ehhez Krisztus. Ne mondjuk a kisebbik rosszra, hogy jó. A megbocsátás az emberi történelemben nem lehet a tanulságok derűs, jámbor elfelejtése.”

Kamarás István OJD

Törésvonalakon innen és túl

VIDA Gábor: *Egy dadogás története*. Magvető, Budapest, 2017.

A kortárs erdélyi író önéletrajzi regénye nagy valószínűséggel nem lesz ott a Frankfurti Könyvvásár népszerű és méltán elismert magyar irodalmi művei között, a szerző neve aligha fog valaha is ismerősen csengeni a külföldi olvasó fülében. Az *Egy dadogás története* című regény – már ha annak nevezhetjük a műfaji szempontból nem könnyen kategorizálható szöveget – érvényessége térben és időben talán egyaránt korlátok közt mozog, ugyanakkor itt és most, a szűkebb és tágabb értelemben vett magyar társadalom számára annál intenzívebb és sokrétűbb olvasmányélményt nyújt. Bízást ajánlhatók tehát annak az olvasóközönségnek is, amely a hagyományos elbeszélői hanghoz vonzódik, ugyanakkor nem zárkózik el a szembesítéstől, amit Vida regénye – mint minden valóban érvényes, komolyan vehető irodalmi mű – az olvasó számára tartogat: attól a szembesítéstől, amelyben meglátjuk saját társadalmunk, családjunk, mikro- és makrovilágunk fonákját, a „családi szennyest”, az agyonhallgatott és gyakran álszent módon eltussolt, összetett és sokszor fájdalmas igazságot a látszat, a felszín, a kellemes illúzió mögött.

Rólunk szól a könyv, kis- és nagycsaládról, családi játszmákról és rivalizálásról, ritkán sikeres, gyakrabban kudarcos önbecsapásokról, megkeseredett és ebbe belebetegedő emberekről, kisiklott életű rokonokról, ügyetlen, szeretetlen emberi kapcsolatokról – mindarról, amiről annyit tud és beszél a pszichológia, a szociológia, az irodalom, és persze mi mindannyian, de mégsem elegendő ahhoz, hogy hatékonyan tudnánk meg-

oldani vagy kikerülni az ismert buktatókat. Vida Gábor erősen önéletrajzi ihletettséggű regénye egyes szám első személyben ábrázolja a partiumi falu magyar családjában nevelkedő kis-, majd kamaszfiú eszmélését és útkeresését, a családot és az erdélyi magyar társadalmat

keresztbe-kasul szabdaló törésvonalakat. Márpedig a törésvonalak távolról sem csupán a magyar és román nyelv és etnikum között húzódnak, a nemzeti-séginél talán még nagyobb hangsúllyal vannak jelen a család életében a más jellegű ellentétek: a vallási konfliktus a különböző családrészek közt, az anyagi, tanultságbeli különbségek, vagy az a – magyarországi olvasó számára egészen ismeretlen – idegenkedés, amellyel az alföldi és a székely családrész viszonyul kölcsönösen egymáshoz. Ennyi törésvonal, ennyi konfliktus árnyékában igazán nem könnyű a saját identitás és út megtalálása; a kisfiúnál kialakuló, majd sok évig eredménytelenül kezelt,

sőt a fiatalember pályaválasztásába is beleszóló dadogás okának meglátása aligha igényel különös szakértelmet...

Egyrészt rólunk szól tehát a könyv: a 20. századi magyar család és társadalom nagyon is ismert motívumai kerülnek elénk. A szegénység réme, a takarékoság és szorgalom, a „valamire vinni” mindennél magasabbra becsült értékei kapcsolódnak a családi gög, a „mi nem olyan család vagyunk” nyíltan hangoztatott mentalitásához, a látszat őrzésének mindent felülíró szempontjához.

A magyarországi olvasó ugyanakkor persze azt a hatalmas távolságot is felméri, amely a Ceaușescu-diktatúra és a magyarországi rendszerváltást megelőző gulyáskommunizmus közt feszül: bármily hazug és gyűlöletes volt is a kádári puha diktatúra, a romániai rendszer tapasztalatai kétségkívül messze túltettek raj-

ta – a narrátor élményei sorkatonasága idejéből ennek önmagukban is meggyőző bizonyítékát adják.

Közelség és távolság élményét tehát egyaránt megélheti az olvasó, amíg Vida Gábor sodró lendületű önéletrajzi regényében különböző szinterekre látogat. Mert végül Erdély-regénnyel is van dolgunk (a kritika említi is ezt az írói horizonton feltehetően ott lebegő eszményt és késztetést), ám a „borvíz és medveszar” (Szilágyi Zsófia)

elcsepelt kliséi helyett valós, összetettségében lebilincselően érdekes, az erdélyi társadalom számos szegmensét megmutató szöveget olvasunk, amelynek dinamikáját végig fenntartja a személyes tét: az én-elbeszélő a maga gyermek- és kamaszkorát megidézve az önmagával és a külvilággal folytatott küzdelem, önkeresés általános tapasztalatait is rögzíti.

Liska Erzsébet

Földi sejtek, égi sejtelmek

Horváth Veronika: *Minden átjárható*. Fialat Írók Szövetsége, Budapest, 2017.

Áttünések, tűnődések, tapogatózások, mélyfúrások. Szárnypróbálgatások és földbe csapódások. Horváth Veronika első kötetének lírai folyama hol egykedvűen hullámszik, nyaldosva a forrásvidék, a Sziget- és Rábaköz partjait, hol valósággal eláraszt, hol – a mozdulatlan holtágak fullasztó levegőtlenységének hű megidézése következtében – fásaszt. De mindenképp magával ragad. Visz vasúti síneken, „határtól határig, / húsos domborulatok, árkok, gödrök, tisztások, ösvények fölött” (62. o.), töltéseken, hegyeken-völgyeken, külső-belső tájakon át.

Az önéletrajzi ihletésű, személyes hangvételi lírai anyag sodró ereje mellett képes a távolságtartó szemlélődésre, a precíz-tárgyilagos elemzésre, ízekre szedésre is (lásd például a *Szerepminták* című verset). Nem áll meg a látható leírásánál, annak mélystruktúrája, a láthatatlan szövedékek, szövedetek érdeklík, a dolgok velejéig, a sejtekig hatol. A *sejt* fogalmára és képére épül ugyanis a verseskötet formai kerete, a kötetben helyet kapó három versciklus az összejték, a *sejtvándorlás* és a *sejtburjánzás*. A sejt biológiai vonatkozásait leleménnyel aknázza ki a – mintegy – sejtbe

kapaszkodó beszélő. A sejt mint szimbólum is figyelemre méltó, hisz az élet alapegysége, ilyen módon egyfajta életigenlő attitűdnek is tekinthető, hogy a versbeszélő a sejtől indul ki. Ugyanakkor a sejtburjánzás jelenségének lírai körüljárása a sejtek kóros elváltozásának, elfejlődésének folyamatait vizsgálva ellenpontozza az előzőeket. De – és ez lényeges – alá is húzza a sejtlet lényegét, amelyben a szüntelen áramlás és eleven lüktetés mellett potenciálisan mindig benne van az (ön)pusztító hajlam is.

A kötet különleges, türkiz színekkel operáló kivitelezésére – amely Szabó Imola Julianna költő(i) tervezőmunkáját dicséri – a kötetfelépítéshez hasonló jó arányérzék, finomság, visszafogottság jellemző. A kék a tengert idézi, amely az első ciklus mottójának szíve: „nem én mondom / hanem a tenger”. Mielőtt, mialatt a tenger szóhoz jut: „Fejemben vonatok robognak”, vallja a versbeszélő, a robogást a tenger hullámszásához hasonlítva az *Áramlatok* című versben.

Hol kifelé, hol befelé kémlel, de sosem ússza meg szárazon. Nem ragad le önköreinél, belső áramlatainál, sőt – szerzői részről talán terápiás jelleggel – mintha épp ezeket kívánná felülírni. Így lesz a vers aktus, amellyel a versbeszéd rituális karaktert kap – a (vers)világ minden rétege egymásba játszó, átjárható.

Ha (és amennyiben) *minden átjárható*, akkor a tér és az idő is az. A lírai beszélő életének legmeghatározóbb tájéka a gyermekkori, ide tér vissza újra és újra. Úton van, két (felremlő) part között, kétlaki, kettős életet él: nyugat és kelet, a Duna és a Rába, „gazdátlan múlt” és „átvérzett jelen” között. Még nem látja, csak felsejlik előtte a helyes irány: „ha hazulról elmegyek mindig felfele nézek” (46. o.) El akar szakadni, de visszahúzzák a gyökerek. Ezzel az erővel meg kell küzdenie, vagy inkább a vele való viszonyt kell átdolgoznia, hisz a gyökerek meg is tartják: „hiába tagadod a gyökereket: / a gyökerek a korona maga. együtt állunk.” (*Féltárnnyék*, 21. o.)

A tér- és időmátrix legeredetibben kétségtelenül az *Üttni kell* című versben rajzolódik ki – szó szerint:

„valaki most elviszi a telet, valakit a tél visz el. oldani ezt csak híg borral lehet. fröccsel. poharak nedves talpától csúszik az asztal. csúszik a térben, kilóg az időből, saját úrt teremt. csak kártya van. csak koppanás. kockás terítő. pohárfoltok karikázzák be négyzetlapjait.” (29. o.)

Ehhez a vershez formai megoldásában, intenzitásában, képi megjelenítő erejében a *Kutyaidő* című vers – amelyből a kötetnek címet adó sor származik – nem mérhető. A *Kutyaidő*ben is föltűnik a kötet egyetlen szépséghibásnak mondható jelensége: a versbeszélő egyes helyeken népdalrészleteket, illetve népi szólásokat használ fel – türkiz-kurzív kiemeléssel. Ezek egyrészt megtörik a versek ívét, másrészt – bár nyilván a táj, a tájban az ember, a hagyomány megelevenítői – olyan, mintha maradhattak volna a sorok között, láthatatlanul. A lírai beszélő pusztán a felhasználásukkal, „beemelésükkel” nem tudja érzékeltetni, hogy számára ezek a sorok eredetileg mit jelentenek, így az asszociációs láncolat nem követhető végig, és az olvasó elveszíti a fonalat. A részletek csak idegen betoldások maradnak, és mesterkéltnek hatnak.

Megjelennek „isméltődő (sor)minták” a versekben, nemcsak a felmenőkre (összejtekre) való utalásként, ha-

nem a verssorok között is, mint amilyenek a szimbolikus felgyújtott pitypangok, „öregapám lámpásai”. Vissza-visszatérnek a születés képei is. Voltaképp az egész kötet egy „születésfolyamatot” beszél el, jóllehet a három ciklusból az utolsó, a *sejtburjánzás* kitüntetett terében, a szülőszobán fájdalomon és reflexión túl nem születik más. A beszélő hol féltestvér, hol félgyerek vagy félfelnőtt, félanya, félemler. Mintha mindennek hiányozna a másik fele. Hiába átjárható a világ, ha csak körbe-körbe haladhatunk benne. Az átjárhatóság tehát korántsem korlátlan szabadságot jelent, inkább az (élet)lehetőség gazdag, de körülhatárolt; fájdalmas, de nyomokban légiességet rejtő voltát mutatja meg. Van ajtó, ablak, de még nem mehetünk, csak átnézhetünk rajtuk olykor, egy-egy pillanatra, ahogy a *Metamorfózis* című vers is megmutatja:

„minden torlasz ellenére megnyílnak a rejtekajtók. tárt szirmú virágból antilop bújik elő, csavaros szarvú gazella lép a horizontra.

izzó színeken táncol.

nyomába szegődik a formátlanság.

kavarog, tobzódik hunyt szemed mögött a táj, és hajnallá hasad.”

„A költészet leginkább A CSÍPÖMBEN LAKIK” – szól az utolsó versciklus mottója. A versbeszélő tehát „csípőből”, azaz ösztönösen „nyomja”. Kifelé magából a levegőt, a fájdalmat, a verset magát – mi ez, ha nem szül(et)és? Kifejezetten női(es) hang a *Minden átjárhatóé*, erre a természetes jellegre azonban nem játszik rá a versbeszélő, nem akar nőies lenni vagy nőiesnek mutatkozni, adja, ami jön, járja, ami járható. Nem beszél megváltásról, sokkal inkább kérdez, mint kinyilatkoztat: „mi lett a megígért kikelettel?” (43. o.)

Az egyik legerősebb versben, a *Sorminta* címűben a versbeszélő foggal-körömmel küzd a föld elemmel (de – és ez fontos – nem magával a földre vetettséggel, a sárból véteztéssel, ennél sokkal realistább, ő újat akar itt és most):

„legyen máshogyan. köpöd a földet, szemed csukva van, / csak törjön át, csak szakadjon át, csak zúduljon a folyó. // új vonalat vájsz a földbe.” (19. o.) Ennek a küzdelemnek a hú lenyomatolásából következően a kötet sokszor drámai erejű, egyik vers sem válik azonban panaszénekké. Segítségére siet az a légiesség, amely a nehézkedő témák befogadását is elviselhetővé teszi. Ebből is láthatjuk, hogy nem pusztán „traumaköltészetéről” beszélünk, ennél sokkal messzebbre megy a lírai beszélő. Bele a fájdalom örvényének mélyébe – pont azért, mert annyira újat, mást, jobbat akar: „elhasznált szavak bolyonganak időközökben / túl sok teret nyitnak / túl sok terhelt teret”.

Földre húz, földbe döngöl, porrá zúz a múlt, az „összejtek”, de a testi-lelki lenyomatok, ütődésnyomok, ismétlődő minták, mintázatok reflektív feltárása, átvilágítása, az átjárhatóság munkálása reményt ad nemcsak a kitörésre – és a kortárs irodalmi szcénába való betörésre – készülő versbeszélőnek, de az olvasónak is arra nézve, hogy a (sejthetően, szükségszerűen és általánosan ördögi) körök után húzható újra egyenes. A horizont(ális)on föltűnik egy új, fölfelé tartó vonal. Átvilágítója, értelemadója, díszítője és továbbhúzója lesz minden megelőző vonalrajznak.

Kinyik Anita

„Bekapcsolt bennem a tenni akarás”

DÓSA Mariann – UDVARHELYI Éva Tessza (szerk.): *Anya kiáll és beszél. Anyák önmagukról, közéletéről és aktivizmusról.* Közélet Iskolája – Napvilág Kiadó, Budapest, 2017.

A Dósa Mariann és Udvarhelyi Éva Tessza által szerkesztett kötet interjúkat tartalmaz olyan nőkkel, akik aktívak a közéletben, és gyereket is nevelnek. E két szerep összehangolása sem nőként, sem férfiként nem egyszerű, de mivel a társadalmi elvárásoknak megfelelően Magyarországon még mindig az anyák végzik a szülői és háztartási feladatok nagyobb részét, így nőként különösen nehezített pálya a helyi vagy országos politikában való részvétel, illetve az egyesületekben, szervezetekben végzett – sok esetben önkéntes, nem fizetett – munka. A könyvben szereplő tizenhat nő ezt a nehezebb utat választotta, így munkájuk és életük bemutatása inspiráló olvasmány lehet mindazoknak, akik szintén szívesen tennének a szűkebb vagy tágabb környezetükért, de még bizonytalanok, hogyan is lehetséges ezt megvalósítani családbarát módon.

Bátorító olvasmány van a kezünkben. Bátorító, hogy kimondottan hátrányos helyzetből indulva is lehet tenni egy jobb világért. Badzsó Istvánné, Angéla szegény, 8. kerületi munkáscsaládból indult, és már 16

évesen anya lett. Bizonytalan lakáshelyzete miatt (szülei önkényes lakásfoglalók voltak, később férjével egy raktárépületben laktak) csöppent bele az érdekvédelmi munkába, eleinte saját lakhatásáért küzdött, később már azokért is, akik információhiány vagy az érdekvénevesítés képességének hiánya miatt nem tudtak saját magukért fellépni. A legszegényebbekért dolgozva minden apró siker hatalmas: amikor visszatérítik a jogtalanul beszedett gázdíjakat egy környék lakóinak, amikor egy iskolában bevezetnek egy olyan programot, amely a külföldi vagy más okból nyelvileg lemaradt gyerekeknek is lehetővé teszi a fejlesztő oktatást az iskolán belül.

Bátorító, hogy az aktivizmusnak nem előfeltétele, hogy valaki határozott fellépésű, jó retorikájú vagy bármilyen szempontból képzett legyen. A kötetben megszólaló nők közül többen számolnak be arról, hogy előbb volt a probléma, amely ellen tenni szerettek volna, s csak később alakították ki magukban a leküzdéséhez szükséges képességeket. Menet közben lettek egyre határozottabbak, egyre jobb szónokok, munka közben tanulták meg azt, amire szükség volt. Az apró sikerek egyben növelték az önbizalmukat is.

Bátorító, hogy a gyerek nemhogy nem akadály, de sokszor épp ő az alapvető motiváció a közéleti munká-

hoz. Visszatérő motívum, hogy az anyák közéleti munkájuk célját részben abban is látják, hogy a gyerekeiknek már könnyebb legyen. „Azért járok tüntetni, hogy neki már ne kelljen” – mondja Seres Barbara, aki a családon belüli erőszak elleni küzdelemben személyes érintettségéből adódóan vállal aktív szerepet.

Bátorító, hogy ahol nők szervezik a közösségért végzett munkát, ott a családbarát megoldások nem esetleges opciók, hanem magától értetődőek. A gyerekek eljöhettek a közösség gyűléseire, ott játszhatnak az anya közelében az irodában, tüntetéseken figyelmet és támogatást adnak a munkatársak a gyerekkel részt vevő anyának. Ezzel együtt bátorító a másik oldal is: több anya is beszámolt arról, hogy életének egy-egy szakaszában visszavonult a közéleti munkától, vagy nagyon visszavett annak aktivitásából, mert a gyerek érdeke ezt kívánta. S ezzel együtt ki tudták mondani: „Nem kell mindent megoldanom, éppen elég annyi, amennyit adott pillanatban adni tudok.” (Bolba Márta)

Bátorító, hogy az egyes élettörténeteket látva nemcsak azt a tizenhat nőt ismerjük meg, akikről az interjúk elsődlegesen szólnak. Mindannyian említettek más nőket és férfiakat, akik támogatták és motiválták őket. Ez a női narratíva szokatlan lehet egy maskulin világban, ahol a segítők megemlézése korántsem természetes, különösen, ha azok nők voltak, és „csak” a háttér megteremtésében támogattak. A könyv interjúalanyai nem akarják maguknak megtartani az egész dicsőséget. Tudatában vannak annak, hogy kapcsolatok hálózatában élnek, ahol minden feladat egyformán fontos a végeredmény szempontjából; nemcsak azé, aki a frontvonalban áll, hanem azé is, aki eközben a gyerekekre vigyáz, azé is, aki valamikor sok éve adott egy jó tanácsot, vagy egy reményvesztett pillanatban segített kitarítani és nem feladni. A nagybecsülés narratívája ez, amely megcáfolja azt a széles körben elterjedt és káros legendát, hogy a nők egymást csak fúrni tudják.

Bátorító, hogy az élettörténetekből kirajzolódik: az anyaság új képességet ad, készségeket fejleszt. A gyermeke nevelésében döntéseket hozó nő megtanul hosszú távon gondolkodni, tervezni, érzékeny lesz a társadalmi problémákra, igazságtalanságokra, és mivel a gyermekének a legjobbat akarja, tesz is azért, hogy változzon a helyzet. Anyaként a nőknek folyamatosan vezetői feladatokat kell ellátni, konfliktusokat menedzselni, kreatívan megoldani váratlan helyzeteket. Így az „anyasági szabadságból” a munka világába visszatérő nő nem kiesik a gyakorlatból, és elveszti a tudását, hanem ellenkezőleg, fejlődött, és új tudás birtokában tud fellépni. „Nem gondolom, hogy az érdekvédelmet nehezebb összeegyeztetni a családdal, mint egy vállalatvezetést” – mondja Szilvássy Zsuzsanna, aki az autizmusos élők érdekvédelméért dolgozik.

Bátorító látni, hogy mennyi különféle területen lehet hozzátenni valamit a közösség életéhez: állatvédelem, speciális fejlesztést igénylő gyerekek segítése, roma nők tanulásának támogatása, szegénységben élők erősítése, erőszak áldozatainak támogatása, különböző társadalmi csoportok közötti párbeszéd elősegítése, és még számtalan terület várja azokat, akik tenni szeretnének a közösség jobb jelenéért és jövőjéért. Mindenki megtalálhatja, ami a szívügye, és ha még nincs olyan csoport, amely egy adott témáért tevékenykedik, bárki alapíthat újat. Az aktivizmus, a társadalomért végzett munka nem csak a kiváltságosok területe, nem kell különösen jó családból származni hozzá, témába vágó egyetemi tanulmányokat folytatni, sem tapasztalattal rendelkezni ahhoz, hogy valamiért dolgozzon az ember. A tevékenység közben fel lehet nőni a feladathoz.

Bátorító olvasni, hogy mennyi történet nem került bele a kötetbe. Volt miből válogatni, van még számtalan itt el nem mesélt életút. Lehet, hogy az olvasó is ismer nőket, akik anyaként a tágabb környezetükért is sokat tesznek.

Bátorító tudni, hogy akik itt példaképként szerepelnek

a könyvben, ugyanolyan kétségekkel küszködnek, mint a legtöbb anya. Mennyit lehetek távol a gyerekeimtől, hogy ne okozzak neki kárt? Mi kell ahhoz, hogy ne vesszek el a sok anyai kötelesség között? Hogyan tudom leküzdeni a készte-ést, hogy mindent magam oldjak meg, és hogyan tudok helyette kooperálni, feladatokat szétosztani? Hogyan lehetek rendszerkritikus úgy, hogy ne hozzam veszélybe magamat és a családomat? Mi az az egy dolog a sok lehetséges közül, amiben tudok tenni a közösségért – ha már egyszer mindenre nincs időm? Mennyit dolgozhatom, hogy ne éjjelek ki?

A kötetben két név ismerősen cseng az evangélikus egyházban otthonos olvasók számára: Bolba Márta lelkész és Laborczy Dóra újságíró, a *Kötőszó* blog alapító szerkesztője is szerepel a megkérdezettek között. Bolba Márta józsefvárosi lelkész érdeklődését a politika iránt épp a VIII. kerületben tapasztalt szegénység keltette fel. „Mindenkinek annyi felelőssége van, amennyi rálátása van a dolgokra” – vallja, és lelkészként szembesült azzal, hogy rengeteg a tennivaló azok érdekében, akik nem tudnak magukért kiállni. De teológiai látásmódját is befolyásolta a szegénység: a sokszor elitista, főnről lefelé segítő kezét nyújtó egyházi hozzáállás helyett ő a szemmagasságban együtt élést valósítja meg a gyülekezetben. Nem segítünk a szegényeknek, hanem együtt élünk, együtt főzünk, együtt eszünk velük – meséli.

Laborczy Dóra egyházi közegben nőtt fel, egyházon

kívüli kapcsolatainak köszönhetően viszont azt is látta, mennyi téves elképzelés él a kereszténységről az emberekben. Újságíróként feladatául tűzte ki, hogy a nem hívó értelmiségiek számára is érthető módon fogalmazza meg a kereszténység fontos tartalmait, és a társadalmi párbeszédbe bevigye a keresztény álláspontot is. Szerkesztésében a *Kötőszó* blogot a mindkét milió felé való nyitottság és korrektség jellemzi, hidfunkciót lát el a hívók és nem hívók között. De nemcsak a két térfél között közvetít Laborczy Dóra, hanem a meglehetősen maszkulin evangélikus egyházat is próbálja érzékenyíteni, amikor az egyházi rendezvények családbarát voltára kérdez rá, és javasolja a szervezőknek, hogy legyen természetes szolgáltatás a programokon a gyerekmegőrző.

Mindenféle aktivizmus, közéleti és politikai szereplés motivációja, hogy vannak csoportok, amelyeknek az igényeiről, sokszor alapvető szükségleteiről a hatalmon lévők elfeledkeznek. A könyvben szereplő nők – és sok más nő és férfi – meglátták ezeket az igényeket, és hangot adtak ezeknek. Nem féltek irritálni, nem féltek különbözni. Nem kérdezték, vajon ők elég jók, okosak, képzetek-e ahhoz, hogy megváltoztassák, ami nem ideális, hanem belekezdtek, és megtették. Időnként kudarcot vallottak, mégis folytatták. Ezért olvastam szívesen a könyvet, és ezért ajánlom mindenkinek, aki szeretné megkeresni a szívügyét, amelyért érdemes kockáztatni.

Dávid Adél

A mese súlya

MACDONALD, George: *A súlytalan királylány*. Ford. Pásztor Péter. Illusztr. Szimonidesz Hajnalka. Encián Kiadó, Veresegyház, 2018.

George MacDonald munkássága meglehetősen kevésbé ismert Magyarországon. A 19. századi skót író, teológus és lelképásztor műveit eddig jószérivel az angol irodalom és teológia kutatói olvashatták, mivel írásai közül csak néhány jelent meg hazánkban. A szerzőnek a 18 kötetes *Világirodalmi lexikon* is csak pár sort szentel, s a '80-as

évekre jellemző módon a skót parasztság életét bemutató regényeit emeli ki az egyébként színes életműből. A vallási szempontból is meglehetősen változatos neveltetés megmutatkozik írásaiban. Nagyszülei között találunk római katolikust és szabadegyházi kötődésűt, a neveltetésében fontos szerepet játszó mostohaanyja a skót episzkopális egyház tanításával ismertette meg. Nézetek leginkább a görög egyházatyák gondolkodását tükrözik; Origenész, Nüsszai Szent Gergely és Alexandriai Szent Kelemen tanításait követve szembefordult az eleve elrendelés tanával.

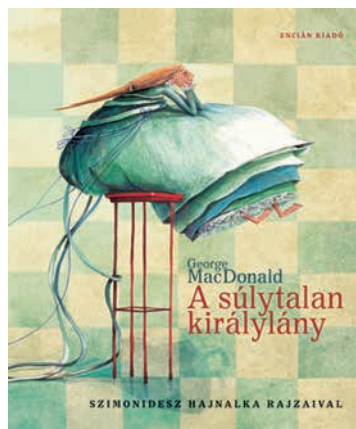

Aberdeenben járt egyetemre, ahol fizikát és kémiát tanult, de több éven át tartó vívódás után elhagyta biztos keresetet nyújtó orvosi praxisát a teológiai tanulmányok kedvéért. Szolgálatát a Trinity Congregational Church-ben kezdte meg Arundelben, később Írországból és Manchesterben lelkészkedett, de egészségi állapota miatt fel kellett hagynia lelképásztori munkájával. Írói munkásságával azonban olyan hírnevet szerzett, hogy az amerikai Boston Lyceum Bureau meghívására két évre az Egyesült Államokba utazott. Sikerét jelzi, hogy egy-egy nagyvárosban olykor háromezer ember is hallgatta Shakespeare-ről, Robert Burns-ról tartott előadásait. Útja során barátságot kötött Longfellow-val és Walt Whitmannel. Hazatérése után családostul – tizenegy gyermekkel – Itáliába költözött, ahol a kedvező éghajlat lehetővé tette a folyamatos munkát; az ott töltött közel húsz esztendőben született műveinek legjava. Bordigherában irodalmi társaságot szervezett, a Casa Coraggio (magyarul Bátorság Ház) hamarosan szellemi központtá vált. Nyolcvanévesen hunyt el, hamvai Olaszországban nyugszanak.

Írásait évtizedek óta a Johannesen Printing & Publishing gondozza, de meséi, fantasztikus történetei az Oxford World Classics sorozatban is megjelentek, s a népszerű és olcsó kiadásokat közreadó Penguinnél ugyancsak. Tisztelői 1981-ben hozták létre Amerikában a George MacDonald Societyt, amely a wisconsini St. Norbert College jóvoltából a *North Wind Journal*-ben megjelenő tanulmányokkal és forráskiadással igyekszik ápolni a szerző emlékét. *Orts* (Maradék) címen rendszeresen küldenek hírlevelet munkájukról az érdeklődőknek. 2016 júliusában a cambridge-i Trinity Hall adott otthont annak a kétnapos konferenciának, melyet az életmű vizsgálatának szenteltek a korszak irodalmának legnevesebb ismerői: Stephen Prickett, Timothy Larsen, Kerry Dearborn, Elizabeth Jay és Trevor Hart voltak a tudományos ülés fő előadói.

A szerző sokkal inkább hatásában van jelen, őt tekintik a modern fantasy egyik atyjának, őt tartotta mentorának Lewis Carroll, történetei befolyással voltak J. R. R. Tolkien és C. S. Lewis gondolkodására egyaránt. Munkáit a legváltozatosabb módokon használták fel a későbbiekben. *A kobold és a hercegnő* című meséből 1991-ben brit, magyar és japán koprodukcióban rajzfilm készült Gémes József rendezésében, 2012-ben pedig az Atlanta Ballet Company dolgozta fel. Az amerikai zeneszerző, John Craton három történetét zenésítette meg *Three Tableaux from George MacDonald* címmel, míg a *The Light Princess* versbetéteit a népszerű finn metázenekar, a Nightwish használta fel dalaiban. Legnépszerűbb alkotásai az 1858-ban kiadott *Phantastes: A Faerie Romance for Men and Women*, az 1871-es *At the Back of the North Wind*, az egy évvel később megjelent *The Princess and the Goblin* és az 1895-ben nyomtatásra kerülő *Lilith*. 1867-ben egy több történetet tartal-

mazó kötete látott napvilágot *Dealings with the Fairies* címmel, amelyben többek közt a *The Shadow*, a *Golden key* és a *The Light Princess* szerepelt.

Ez utóbbi mesét adta ki *A súlytalan királylány* címmel az Encián Kiadó 2018 tavaszán. A történet akár ismerősnek is tűnhet: egy királyi pár elmulasztja meghívni egyik rokonát újszülött gyermekük keresztelőjére. Ez akkora sértés a mellőzött hercegnő szemében, hogy bosszút forral, s mivel boszorkányról van szó, képes varázslatot bocsátani a kislányra. A megátkozott apróság elveszíti súlyát s vele a természetes emberi lét lehetőségét is. Ahogyan azt a filmajánlóknál manapság jelezni szokás: az itt következő bekezdésben spoiler következik.

A tömegvonzás személyre szabott megszüntetésének következményei kezdetben még nem tűnnek veszélyesnek, az udvartartás előbb-utóbb megtanul bánni a leánykával. A nehézkedés hatásának hiánya azonban később megmutatkozik a királykisasszony gondolkodá-

sában. Hiányzik belőle az együttérzés képessége, a mások gondjának komolyan vétele. Ahogyan édesanyja is megjósolja a bajok kezdetén: könnyelmű és hirtelen haragú ifjú hölgygé cseperedik az évek során. Az egyetlen hely, ahol másokhoz hasonlóan érezheti magát, a várral szomszédos tó. A gonosz nagynéni azonban megneszeli, hogy a hercegnő mennyire örömet leli az úszásban, s azonnal gondoskodik róla, hogy a királyság összes forrása kiapadjon a tóval együtt. Ahogyan az a mesékben lenni szokott, a megoldást egy ifjú herceg érkezése hozza el. Az ifjú kezdetben csak kellemes társaságnak bizonyul, de amikor kiderül, hogy az átok csak egy emberi élet árán menthető meg, önként vállalja az áldozatot.

A fordulat itt következik be a különös leány életében. A halállal való szembesülés, a szeme láttára elmerülő fiú képe ébreszti föl benne azokat az érzéseket, amelyek egészen addig hiányoztak a lelkéből. Életében először sír, s a tóval együtt visszanyeri egykor elrabolt súlyát, no meg a királyfit is. Abban sincs semmi meglepő, hogy a fiatalok a történet végén egybekelnek, s boldogan élnek tovább, ahogyan az a mesebeli párokhoz illik.

A mese rövid ugyan, de hosszas töprengésre alkalmas gondolatokat ébreszthet, s leginkább tíz év feletteknek ajánlott. A gyermekeinek mesekönyvet vásárló szülő jól teszi, ha előre felkészül néhány fogós kérdésre a

történet kapcsán. Megeshet, hogy pár fogalmat még önmaga számára is tisztáznia kell, úgymint áldozatvállalás, feltámadás, felelősség, a súlytalanság többféle felfogása.

A mesék többnyire mindenki által ismert szimbólumokat használnak, itt is megtaláljuk a kígyót, a vizet, az aszályt és más elemeket. Erőltetett belemagyarázás nélkül is világos üzenetet közvetítenek a gonoszság természetéről, a létezés alapvető feltételeiről, az emberi esendőségről.

A kötet kapcsán mindenképpen szót kell ejteni Simonidesz Hajnalka illusztrációiról is. Rajzai az elmúlt években egyre több verseskötetben, mesekönyvben jelentek meg, és minden alkalommal sikerült felerősítenie a szövegek láttató erejét. Képeinek finom humora jól illeszkedik a mesében rejlő apró tréfákhoz. A kiadó már a 2014-ben kiadott, *Aki királynak született* című kötet fordításával is Pásztor Pétert bízta meg. Az együttműködés sikerének bizonyítéka, hogy a mesekönyv szövegének magyarra ültetését is ő végezte.

Az igényes kiadvány olvasásra hívogat, és bár a szépséges kötet ára nem épp csekély, érdemes felnőtteket, nagyobb gyermekeket megajándékozni ezzel az elgondolkodtató és helyenként kacagtató mesével. A mese súlya nem mérhető az SI-rendszer mértékegységeivel, de a lélek érzékelni fogja, mit is nyer a súlytalan királynő történetével.

Marjai Éva

„Mélyen tisztelt Igazgató Úr!”

Iskola a korszakhatáron – A Fasor és az első világháború. Időszaki kiállítás az Evangélikus Országos Múzeumban, 2018. június 23. – november 5.

1914 augusztusában, a hadüzenet hírére – bár ezt nem szeretjük hallani – az egész ország lelkesedett; veszteségeken és könnyeken át jutottak el – aránylag hamar – a béke óhajtásáig. Ez így volt a fasori evangélikus gimnáziumban is.

Egyszerre jellemző és egyedi, amit a következő ötvenkét háborús hónap alatt átélt a Fasor. A mozgósítás hírére nemcsak parancsra, hanem sokan önként is be-

vonultak, és a laktanyák országszerte képtelenek voltak befogadni ekkora tömeget. Ki kellett jelölni olyan közösségi tereket, ahol el tudták helyezni a katonákat. Ez a sors várt a fasori gimnáziumra is. Augusztus 24. és szeptember 10. között a m. kir. budapesti 1. népfelkelő parancsnokság I. hadtápszázalójának 800 embere lakta az épületet, gyakorlatozott az udvaron. S noha a tisztikar rendet tartott, a helyiségeket renoválni kellett utánuk. Közben a frontokról megérkeztek az első sebesültszállítmányok, kevésnek bizonyult az egészségügyi intézmények kapacitása, országszerte szükségkórházak létesültek. Alig

ment el a hadtápszázlój, és rendezték vissza tanításhoz a termeket, az első tanítási napon a fővárosi katonai beszállásoló bizottság újabb térfoglalását csak úgy lehetett kivédeni, hogy a Fasor délutáni tanításra befogadta a VII.

kerületi István úti m. kir. állami főgimnáziumot, mert utóbbiban alakították ki a szükségkórházat. A kényszerű összezártság 1918 januárjáig tartott: még a rajztermeget, a hittantermet, a természetrajzi szertárt és az alagsor két helyiségét is osztályteremmé alakították át, az épület padjait naponta 600 helyett 1200-1600 diák koptatta. 45 perces órák 10 perces szünetekkel tették lehetővé a déli takarítást, szellőztetést. Újabb nehézséget jelentett, hogy 1917-ben a karácsonyi vakációt a tüzelőhiány miatt először január 17-ig, majd később február 4-ig meg kellett hosszabbítani. 1918. október elejétől január 7-ig a tanítás az influenzajárvány miatt szünetelt, ezt tetézte a Monarchia összeomlása 1918 novemberében. A romló közbiztonság miatt a szomszédos háztulajdonosokkal közösen éjjelre fegyveres házőrséget szervezett az iskola. 1919. április 27-én megjelentek a vöröskatonák, akik az iskolát kaszárnyának foglalták le, még azon a napon felhurcolva a padlásra a bútorzatot. A felszerelést a tanárok mentették a szertárakba. Így a sors fintoraként május 6-tól augusztus

6-ig délutánonként a Fasor vendégeskedett az István úti főgimnáziumban, hogy folytatni tudják a tanítást.

A Fasorhoz kötődő személyek – egyenként és összességükben is – megszenvedték a világháborút. A cserkészcsapat, a tanári kar részt vállalt a jótékonyági akciókban: pénzt gyűjtött a Vöröskereszt, illetve a Vörös Félhold számára, a hadifoglyok részére, bizottsági munkákban vettek részt, meleg téli ruhát juttattak el a Kárpátokban az oroszokkal küzdő katonák számára. Segélyezték az itthon szűkölködőket, komoly összegben jegyeztek hadikölcsönt, és csupán az első háborús tanévben 716,5 kg fémot gyűjtöttek a hadseregnek. A dal- és zeneegyesület a Vöröskereszt, majd a megvakult katonák javára matinékat és hangversenyeket rendezett; jótékony célú színelőadásokat tartottak.

Az evangélikus egyháznak mindig is voltak erős felső-magyarországi kötődései – tehát 1914 őszén-telén, amikor az orosz betörés révén a hátszárzból egyszerre harctérre alakult Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros megye vidéke, a fasori evangélikus közösség is aggódva olvasta a híreket, mert többé-kevésbé rokoni szálak fűzték szinte mindőjüket az ott élőkhez. Így aztán, midőn adakozni kellett a kárpáti falvak újjáépítésére, Diákfalva javára rendeztek itthon perselyes és matinével egybekötött gyűjtést – tudnivaló, hogy a kárpáti falvak pusztulása után az adakozók új nevekkel próbálták felruházni az újjászülető településeket –, e törekvésnek a belügyminiszter vetett véget, kijelentvén, hogy a felégetett falvak eredeti nevüket tartják meg.

A Fasort érintette a második nagy menekülési hullám is, amely 1916-ban az erdélyi román betörést követte. Az evangélikus szász gimnáziumok tanulóit beíratási és tandíj nélkül vették fel a Fasorba; más kérdés, hogy a tanulók nagy része még a félév befejezése előtt visszatért szülőföldjére.

A fasori tanárok, öregdiákok tehát – Hittrich Ödön iskolaigazgató kezdetben büszkén, később fásultán jegyezte le, hogy közülük számosan kaptak kitüntetést – fegyverrel szolgálták a hazát, sőt a sorozott évfolyamba beleszó diákok is. 1916-tól rendszeressé vált, hogy a VII–VIII. osztály tanulóiból hadiérrettségivel vonultak be e félig-gyerekek a harctérre. Az ő túlélésüket segítette kifejezetten katonai előképzésként a Fasorban megalakított lövész kör.

A magyar tanítók, tanárok nemcsak életvitelükkel, szóban lelkesítve a katedráról, de a harcmezőn is helyt álltak, ahogyan ezt megkívánták, elvárták tanítványaiktól is.

Már az 1914/15-ös tanév megkezdése előtt, az elsők közt bevonultatták Opper Imre rajztanár-festőművészt, aki mint honvéd tartalékos tüzér hadnagya a 7. honvéd táborigyás ezrednél az északi harctéren decemberben már legfelsőbb dicséret elismerésben részesült, 1915 márciusában főhadnaggyá léptették elő. Ő volt az, aki az orosz fronton osztaga számára olvasnivalót kért – erről a *Budapesti Hírlap*ból tudunk, mivel száz példányt rendelt tőlük 1915 áprilisában –, és Gyóni Géza-verseskötettel jutalmazta katonáit; erre a mennyiségre még a sajtó is felfigyelt. Opper 1916-ban átkerült az olasz frontra, végül egy hadosztály lőszeroszlop-parancsnokságához beosztott tartalékos főhadnagyként szerelt le.

Dr. Koch István faszori történelem- és földrajztanárt szintén a mozgósításkor hívták be. 1914. november 1-jén vartüzér főhadnaggyá nevezték ki, s először a hercegovinai Stolacban erődítményparancsnokként, majd az albániai San Giovanni di Meduában, illetve Alessióban a kikötőnél szolgált. 1918 júniusában – akkor már tartalékos tüzérszázadosként – feleségül vette Ulbrich Sándor tanártársa lányát.

Dr. Kliment Jenő, a latin és görög nyelv tanára 1914. augusztus 2-án vonult be az 1. népfelkelő gyalogezred 1. századához, azonban betegség miatt szabadságolták, és szeptember 2-án a budapesti Vöröskereszt Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Irodájába osztották be szolgálatára. 1915 júliusában visszavezényelték alakulatához, s az olasz harctérre került. A 4. honvéd népfelkelő ezred egészségügyi osztagának parancsnokaként megjárta a poklok poklát a doberdói frontszakasz legsúlyosabb veszteségekkel járó területén, a Monte San Michelén folyó harcokban, majd ott december 7-én könnyebb sebesüléssel olasz hadifogságba került. Aki oda felment, az nem biztos, hogy élve lejtött onnan, s akiről azt tudták meg itthon, hogy „csak” hadifogságba esett, azért hálát adtak az Istennek. Rabként, Civita Castellában léptették elő zászlóssá, majd 1917-ben Fossanóban őrizték. 1918 áprilisában hadnaggyá nevezték ki, végül mint csererokkant tért haza 1919. február 10-én.

K. Galli Lajos testnevelő tanárt 1916. január 20-án vonultatták be a M. Kir. Rokkantügyi Hivatal Timóteai utcai utókezelő gyógyintézetéhez, április 14-én pedig a cs. és kir. 32. gyalogezredhez vezényelték. 1916-ban Albániában: Tiranában, majd Kavajában szolgált, mint zászlósjelölt. 1918 márciusában nevezték ki népfelkelő egészségügyi hadnaggyá, és helyezték vissza Budapestre.

Dr. Böhm Dezsőről, a Faszor magyar-, latin- és németnyelvtanáráról csak annyit tudunk, hogy Kolozsvárott volt katonai szolgálatban, 1917-ben azonban szabadságolták. 1918. június 29-én tartotta esküvőjét a Deák téri evangélikus templomban.

Bexheft Ármin iskolaorvost Erzsébetvárosba osztották be kórházi szolgálatra, később a legkülönbözőbb frontokra vezényelve végezte hivatását.

Dr. Loisch Jánost, a magyar és német nyelv és filozófia tanárát – valószínűleg Klimenthez hasonlóan nyelvtudása miatt – az 1915. év szünidejében a Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Hivatal vette igénybe.

E tanárok és nagyszámú faszori öregdiák leveleiből, táborigyás lapjaiból látunk a kiállításon egy meglehetősen bő válogatást. Évekkel ezelőtt hallottam először erről az irategyüttesről, s már akkor javasoltam közzétételét, mert a faszorin kívül egyetlen iskoláról tudunk, amelyik hasonló jellegű levelezéssel rendelkezik, ez pedig az egykori III. kerületi Állami Főgimnázium (ma Árpád Gimnázium), ahol az igazgató saját bevonult fiától, annak osztálytársaitól és volt diákjaitól kapta a levelezőlapokat. Nos, az Evangélikus Országos Levéltárban őrzött levelezés is elég terjedelmes csomagot alkot, s bár nem túl látványos, kiemelkedően fontos kincse az evangélikus gyűjteményeknek, egyházunknak. Ritkaság, mert a tollal, tintaceruzával, ceruzával papírra vetett, néhol mára elmosódottá vált, olvashatatlaná fakult sorok azoknak a mindennapi katonasorsát elevenítik meg, akik a harcok szünetében az otthoniaknak írva valamilyen formában visszagondoltak az alma materre, a békében eltöltött évekre, sőt soraikban a gimnáziumi élet mint a béke szinonimája jelenik meg. Már-már tapintható a sorokban a fájdalmas hangulatváltozás a kezdeti lelkesedéstől az unottságon keresztül a reményig és a reményvesztettségig.

Unikális kiállítással van tehát dolgunk. Unikális a levelezés miatt, de unikális tárgy az a tábori harmónium is, amelyet egy vidéki gyülekezetből szerzett meg a múzeum. Számomra legalább annyira különleges, mint a lőszerből, gránáthüvelyből készített kehely és paténa. Rengeteg olyan apróságot, nagyobb tárgyat láthatunk kiállítva, amelyek hozzátartoztak a lövészárkok-élet mindennapjaihoz: arról tanúskodva, hogy voltak ennek a gigászi küzdelemnek pangó, a szó szoros értelmében lélekölő órái is, amelyek nagyon távolivá tették az otthon és a hazatérést. Nagyon szép gesztus az is, ahogyan e kiállítás emléket állít az elesetteknek, valamint azok-

nak a tanároknak, akik a háború után elkészítették az adatgyűjtő lapokat, regisztrálva az első világháborús fasori veszteségeket, készülve az 58 fasori hősi halott emléktáblájának felállítására.

Úgy vélem, ezzel a tárlattal az Evangélikus Országos Múzeum nemcsak a saját egyháza iskolája, hanem a magyar oktatásügy előtt is tiszteleg, hiszen értő kezek által gondozva – és ami példaértékű: mai fasori diákok közreműködésével – tárta a nagyközönség elé a Fasor történetének ezt az embert próbáló, kevésbé ismert időszakát.

Szoleczky Emese

„Én nem az álmaimat, a valóságomat festem meg”

Frida Kahlo-kiállítás Budapesten

Frida Kahlo – Remekművek a mexikóvárosi Museo Dolores Olmedóból. Magyar Nemzeti Galéria. 2018. július 7. – november 4.

A *Frida Kahlo – Remekművek a mexikóvárosi Museo Dolores Olmedóból* című kiállítás – amelyet a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria rendezett – első mondata, hogy „Frida Kahlo a 20. század meghatározó nőművészeinek egyike”. A „nő” és a nők helyének tárgyalása a művészet kapcsán az utóbbi években új szempontokkal jelent meg a tudományos életben és a közbeszédben is. A művészetnek hiába állandó szereplője a női nem az ősanjától kezdve a Madonna-ábrázolásokon át az autonóm női szerepekre reflektáló képekig, a női művészet és a nőművészek kutatása és bemutatása újnak számít. Számít-e, hogy aki a műalkotást létrehozta, az férfi vagy nő? Máshogyan – más témát választva és/vagy más elemeket hangsúlyozva – alkot-e egy nő, mint egy férfi? Van-e női művészet (és van-e férfiművészet)?

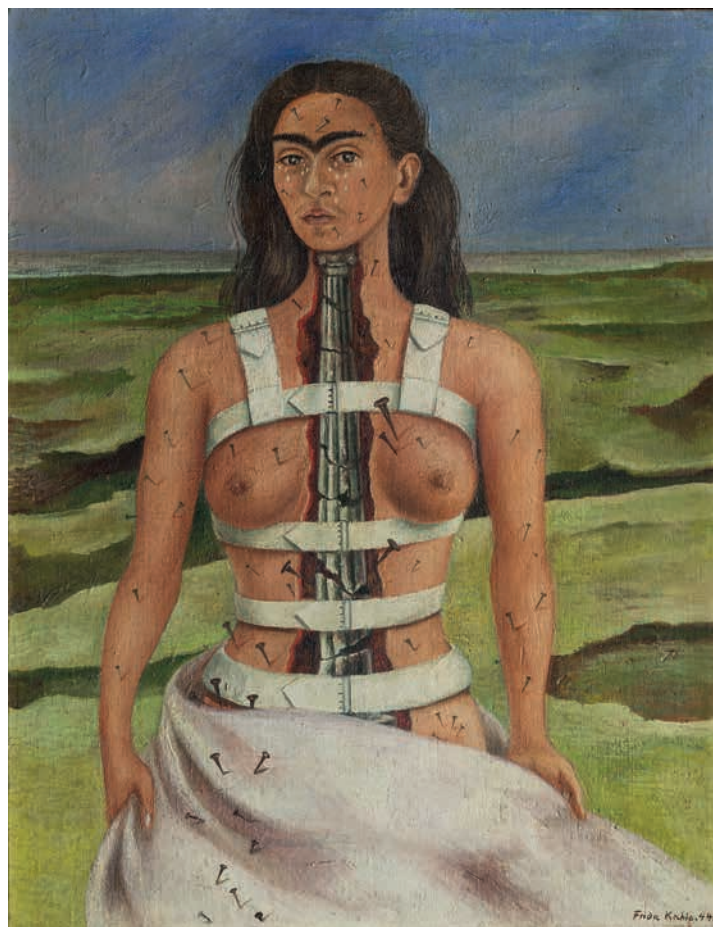
Amikor Artemisia Gentileschi (1593–1654) életművét felfedezte magának a nagyközönség, műveit –

amelyek sajátos női szerepeket jelenítenek meg, így a Sziszterát legyőző Jáélt, a Holofernészt kivégző Juditot, a megbecstelenített és ezért öngyilkossá lett Lukréciaát – kifejezetten abból a szempontból értékelték, hogy egy az apja műhelyében alkotó festő megerősakolta, és hogy bizonyára ennek traumáját dolgozza fel a férfiakon bosszút álló nők megfestésében. Élisabeth Vigée Le Brun (1755–1842) – csak hogy felvillantsunk egy pár „nőművészt” a művészetek történetéből – a 18. század legelismertebb női festőművésze volt, aki a francia udvar arisztokratáit örököltette meg érzékeny, rokokó finomságú képein, s Mária Antónia – XVI. Lajos felesége – kedvenc festője is volt, így többször is megörököltette a királynét gyermekei körében, s elismertségét is ez a kapcsolata alapozta meg. Tamara de Łempickát (1898–1980), az art deco stílusában alkotó festőt szokás az első női sztárművésznek tekinteni. Extravaganciáját jól kifejezi az 1929-ben festett *Autoportrait*, amelyen ő tekint ránk egy zöld Bugatti kormányza mögül: hűvös szépség, aki az autóval egyértelművé teszi a megközelíthetlenségét, gazdagságát és függetlenségét. Nő

ekkoriban még nemigen vezethetett autót – és nem akárki vezethetett ilyen autót! –, főképp anélkül, hogy ne tekintenénk különösnek, a szokásrendszert áthágónak, miközben ő igencsak kihívóan tekint vissza ránk, mintha csak feltenné a kérdést: ki mer versenyre kelni velem? Erőteljes sminkje, hanyag mozdulata a korszak femme fatale-jaként jeleníti meg. Az ő esetében egyértelmű, hogy használja nőiségét, művészetének alapeleme. A nők tudnak festeni, és festettek is mindig: ismeretlenségük sem a tehetség hiányának jele, hanem annak, hogy a festőnőket a környezetük sem vette komolyan, jellemzően nem kaptak lehetőséget a bemutatkozásra.

Frida Kahlo (1907–1954) szinte kortársa a lengyel művészeknek, mégis egészen más karakterek voltak: környezetük is más szerepbe kényszerítette őket, ahogy a kulturális hátterük is egészen eltérő. Míg Lempicka a nagyvárosi élet és az elidegenedés művésze, addig Kahlo életével és művészetével is társadalmi szerepvállalást kísérel meg, akkor is, amikor úgy tűnik, személyes élményei által magánmitológiát, saját szimbólumrendszert teremtve alkot. Képei első találkozásra szürrealista festményeknek hatnak, de ahogy megismerjük élettörténetét, rá kell jönnünk, hogy kevés realistább művész volt nála: szinte szó szerint festi meg a fájdalmat és örömet, amelynek hatására képei elvonttá válnak.

A személyes tragédiák sorára reflektáló képek – ilyen a gyermekbénulása, amely miatt jobb lába deformálódott; buszbalesete, amely súlyos gerincsérüléssel járt; vetélései; a férje és saját szerelmi viszonyai, a megcsalások; kerekesszékekbe kényszerülése; lába elvesztése, függőségei – elsősorban azzal kapnak erőteljes „nőművészeti” felhangot, hogy azok (biológiai értelemben) a nőiséggel kerülnek összefüggésbe. Olyan – elvont és konkrét – állapotokra fókuszálnak, amelyeket csak nő tapasztalhat meg. Ezek a (sok esetben ma is) tabuként kezelt vonatkozások – menstruáció, terhesség, szülés, abortusz, a méh vérzése, nőgyógyászati műtétek – jelennek meg képein akkor is, amikor például a buszbalesetéről van szó, hiszen a lelki sérülések mellett kifejezetten a nőiségében sérült: minden próbálkozása ellenére soha nem lehetett gyermeke. A baleset után kezdett el, szülei bátorítására,

Frida Kahlo: Törött oszlop

unalomúzként festeni, amihez egy speciális állványt készítettek neki, így fekvő is képes volt alkotni.¹

Művészetének sajátos vonásait erősítette megjelenésével is, amelyet extravagánsnak tart az európai közönség, miközben – vastag és összenőtt szemöldöke, bajusza, ékszerai, különleges frizurái, a tehuán viselet – kifejezetten

¹ Kahlo élete tele van sajátos tárgyakkal, mint például a lakását díszítő népművészeti tárgyak, a ruhái, a különleges festőállvány, a baldachinos ágya, a mülába stb. Ezt a tárgyi örökséget mutatja be izgalmas módon megjelenítve Frida Kahlo személyiségét a *Frida Kahlo: Making Her Self Up* című (2018. június 16. – november 18.) kiállítás a londoni Victoria and Albert Museumban.

konzervatív volt, mindezekkel a mexikói kultúrára, népművészetre, illetve az ősi indián és a prekolumbián kultúrára utalt, s a korabeli mexikói nők közt nem számított különösnek és a szokásokkal szembemenőnek. Nem a mai és európai szépségszermény felől érthető meg, hanem Mexikó történelmi, politikai kontextusa felől. Egyfajta tüntetés volt ez, amellyel a baloldali fiatalság a nemzet iránt érzett aggodalmát és szeretetét fejezte ki (születési dátumaként a forradalom évét, 1910-et jelölte meg). A kiállítás érdeme, hogy ezeket a képi forrásokat is megjeleníti, így a néprajzi tárgyak mellett egy 18. század végi fogadalmi kép is szerepel, összegezve, hogy az európai mesterek mellett milyen előzményei vannak művészetének.

A budapesti életműkiállítás – amelyet a szakmai és a laikus közönség is régóta várt – a művész politikai szerepvállalását nem tárgyalja, pedig anélkül kevésbé érthetjük meg műveit. Sokkal inkább koncentrálna a tárlat Kahlo traumáira, köztük a szerelmi életére, amelynek állandó szereplője volt Diego Rivera, a nála húsz évvel idősebb festő, akihez kétszer is feleségül ment. Rivera többször megjelenik Kahlo festményein, így munkái jelzik kapcsolatuk dinamikáját is: a nő rajongott a férfiéért, eszményítette, azonban a kései műveken már gyermekeként öleli a korábban a képeken is domináns szerepben megjelenő férfit. Kapcsolatuk korántsem nevezhető ideálisnak vagy harmonikusnak. Bár a férfi támogatta Kahlót festészetében, sokáig önmagára is csak a nagy művész festegető feleségeként gondolt, s egyikük sem volt hűséges a fogadalmához, mindketten számos szeretőt tartottak: míg Rivera Frida Kahlo hűgát is elcsábította, Kahlo többek között Trockijjal folytatott viszonyt.

A kiállításon látható kisméretű táblaképek főként álomszerű és mégis valós önarcképek, portrék, szexuális utalásokkal teli csendéletek, furcsa és brutális zsánerek. Saját testélményének egyedi képi nyelven való közlése (akadémiai képzésben nem részesült, autodidakta festő volt) a mai napig óriási – többek között popkulturális – hatással bír.

A tárlat szövegekkel, ismétlődő információkkal és olykor logikátlanul elhelyezett adatokkal terhelt. Nem olvasható ki világos tematika, nem egyértelmű a rendezés

vezérfonala. Jó példa erre az első terem, ahol az archív videofelvétel mellett egy részletes idővonal olvasható végig az életrajzi adatokkal, illetve egy bevezető szöveg és a művész óriására kinagyított fényképe látható még a falon. A terem végében bújjik meg, egyedülként, alig észrevehetően *A törött oszlop* (1944) című festmény, amely a fájdalom egyik legdrámaibb megjelenítése: a hasító érzést a szögek teszik számunkra is érzékelhetővé – a legnagyobbak a szívéből állnak ki: amit érez, nemcsak testi, de lelki fájdalom is –, és meztelensége is az őszinte vallomás eszköze, felnyitja magát számunkra, hogy gerincfájdalmait és az ebből következő traumáit jelenítse meg. A tárlat nem a festmények segítségével mutatja be a művész életművét, átengedi ezt az archív felvételeknek, korabeli dokumentumoknak, amelyeket sajnálatos módon elfelejt interpretálni: magára hagyja a nézőt, miközben a témérdek falszöveg az ellenkezőjét hiteti el velünk.

A kiállított művek kérlelhetetlen őszinteséggel foglalkoznak a testi és lelki szenvedéssel, akkor is, amikor Kahlo rezzentelennek láttatja arcát, miközben ömlenek a könnyei, és akkor is, amikor fekete humora jelenik meg, ami még kíméletlenebbé teszi (ilyen a *Csak néhány szúrás volt!* című festmény). Az életmű darabjait róla készült fotók és felvételek egészítik ki – látványos installálással –, amelyek sok esetben uralják a kiállítást, és nem adnak elég teret a festményeknek, azonban hatásos eszközei a Frida-kultusz fenntartásának. A kiállítás sajnos nem mer jó és bátor kérdéseket feltenni az életmű kapcsán, nem reflektál kommunizmusára (ami a hazai közönség számára sajátos felvetés lehetett volna, izgalmas eredményekkel és kibeszéletlen történelmi traumákkal), nem mer szerelmi életének mélyére nézni (hogyan értékeltük csalódását férjében, ha ő maga is számos viszonyt folytatott férfiakkal és nőkkel egyaránt?), csupán feltételezett magyarságát veti fel: Kahlo büszke volt egzotikus származására, aminek, úgy tűnik, nincs valóságalapja.

Frida Kahlo hatását is csak felvillantani tudta a tárlat záró terem, főként az internetről gyűjtött printek segítségével tematizálva azt, pedig több magyar kortárs művész – például Boros Viola és Fajgerné Dudás Andrea – is reflektál munkáival Kahlo festészetére.

Frida Kahlo mára az egyik legismertebb képzőművész, hírnevéhez nemcsak képeinek befogadhatósága, de élettörténetének és személyiségének ismertsége is hozzátartozik. Ismerjük és szeretjük, ahogy mosolyog, mert a fájdalmat feltételezzük mögötte, amitől titokzatossá és

mindenki számára ismerőssé válik: a saját csalódásaink, vágyaink, a saját örömeink, szerelmeink (a maguk sutaságával és mégis tökéletességükkel) köszönnek vissza képein, egyediségében képes az általánosról beszélni.

Mezei Emese

Kortörténet romantika nélkül

Anyának lenni – Kor- és kortörténetek. Magyar Természettudományi Múzeum. 2018. szeptember 21. – november 18.

Sosem tudtam romantikával szemlélni a letűnt századok világát. Ez a kiállítás sem változtatta meg ez irányú szemléletemet.

A gyerekszülés kockázatait mutatja be a kiállítás egykor élt nők tablókön, forgatókönyvszerűen ismertett életútján keresztül, csontvázaikkal, múmiáikkal szemléltetve. A 19. században nem véletlenül volt a férfiakénál magasabb a 15-35 éves nők halandósága.

Semmelweis előtt komoly kockázata volt annak, hogy szülés közben kórokozó baktériumok jutnak a leendő anya szervezetébe, gyulladást okozva hasi szerveiben, és a méhlepény leválásakor keletkezett seben keresztül a véráramba is bekerülnek. Akkoriban antibiotikumok híján ez végzetes fertőzést jelentett. Aztán jött Semmelweis, és a fertőzések elkerülésére az igazgatása alatt álló kórházban kötelezővé tette a boncteremből a szülőszobára igyekvő orvosok számára a fertőtlenítő hatását, klórmeszes vízben való kézmosást. Úgy, hogy még nem is tudott a baktériumok létezéséről. Ezt azóta is alkalmazzák, csak a klórmeszt cserélték le modernebb szerekre. Módszere a 20. századra általánossá vált, s lám, eljött az az idő, amikor a fejlett világban minimálisra csökkentek az ilyen körülmények között szerzett fertőzések.

Semmelweis Ignác születésének kétszázadik évfordulójára készült ez a kiállítás. A 19. században csak a szegények szültek kórházban, akik nem tudták meg-

fizetni az otthonszülést segítő bábát, vagy nem szándékozták felnevelni a születendő babát, mert olyankor a kórházból közvetlenül átvette az állami lelenház. A kórházi szülésnek az volt az ára, hogy az ott szülő anyákon gyakoroltak az orvos- és bábanövendékek, és minden huszadik anya és gyermeke meghalt gyermekági lázban. Ez 5%-os halálozási arányt jelentett, de voltak akár 30%-os hónapok is. Ekkortájt otthonszülésnél már szinte sohasem fordult elő gyermekági láz.

De ki is az az orvos, aki a kiállítás fókuszában áll?

Semmelweis Ignácot már kisgyerekkorában érdekelte a természet, az élővilág, de jogásznak szánta az édesapja. Azonban hajlamai szerint Bécsben a jogi egyetemről átiratkozott az orvosira. Egyetemi tanárként és gyakorló szülészorvosként is nyilvánvalóvá vált számára a gyermekági láz kóroktana, szülészeti osztályán bevezetett kézfertőtlenítési eljárása következtében 0,85%-ra csökkent a betegség előfordulása. Mégsem sikerült elterjesztenie módszerét, azzal a vízióval halt meg a döblingi elmegyógyintézetben – ironikus módon vérmérgezésben –, hogy egy boldogabb jövőben az egész világon megszűnnek majd az efféle fertőzések esetek.

Embert próbáló sorsokról olvashattunk a kiállításon: egy váci tímár hét gyerekéből csak egy maradt életben. A férfi első feleségét is elveszítette a szülés körüli időszakban, akit hamarosan elsőszülöttje is követett. Második házasságából életben maradt egyetlen gyermekét tbc-je miatt életük végéig ő és felesége gondozták.

Mária Terézia igencsak aktív ember lehetett, hiszen a királynői teendőik mellett tizenhat gyermeket is szült,

akik közül tizenegy megérte a felnőttkort. Azért egy uralkodói porontynak abban az időben is jobbak voltak az esélyei a túlélésre.

Batthyány Erzsébet grófnénak négy gyereke érte

meg a felnőttkort. Egyetlen fiával megromlott a kapcsolata. Férjük halála után ez nem volt ritka a főnemesi családokban erős akarátú anyák és fiaik között, a vagyon elosztása feletti viták következtében.

A mohácsi csatában elesett II. Lajos király születése is édesanyja életébe került. Keresztelője nagy ünnepség keretében zajlott. Az édesanyján, Candale-i Annán – aki II. Ulászló király felesége volt – azonban szülése után tizennégy nappal nyilvánvalóvá váltak a gyermekágyi láz tünetei, a huszadik napon – névnapján – távozott az élők sorából.

Egy bába csontjai is megtekinthetők, akinek lábfeje és lábujjai az éveken át guggolva és térdepelve végzett munka következtében deformálódtak. És akkor még ott volt a 24 órás rendelkezésre állás, gyakori éjszakázások, utazás, gyaloglás. Lelkészeknek is ismerős lehet ez az állandó készenlét. Kudarc esetén még boszorkánysággal is megvádolhatták. Mivel a bábák akkor még kaptak szervezett képzést – 1770-ben vezette be Mária Terézia, akinek lehetett tapasztalata ennek szükségességéről –, nem volt meglepő a nagyarányú anyai halálozás a szülések

során. Ha a bába úgy látta, az újszülött élete veszélyben forog, neki kellett megkeresztelnie. Erre a papok már a 14. századtól kioktatták és feleskették a bábákat. Az okleveles bábák mellett ún. „parasztbábák” is dolgoztak, akik „csak” tapasztalattal rendelkeztek. A bábák szülés után akár naponta kétszer is látogatták a gyermekágyas anyát, szükség szerint tovább is. Tisztán tartották a köldökcsontot, tisztába tették a babát, felügyelték az anya állapotát, a szoptatást, akár egy mai védőnő. Mária Terézia rendeletére a bábáknak be kellett jelenteniük az állapotos asszonyokat a tiltott abortuszok, csecsemőgyilkosságok elkerülése érdekében.

Sokkoló volt látni annak az anyának a múmiáját, aki mellett ott van a sírban újszülöttként elhunyt gyermeke, aki rendellenes méhbeli fekvése miatt nem tudott időben megszületni. A nő medencecsontja el van törve, valószínűleg emiatt vérzett el szülés közben. A babát császármetszéssel kiemelték a méhéből, de csak egy nappal élte túl édesanyját.

Hogy már a Krisztus előtti 1. évszázadban végeztek volna császármetszést, az csak legenda. Bár nevét Julius Caesar vélt születéséről kapta, a császár nem születhetett ily módon, mert kizárt, hogy akkoriban anyja túlélte volna a beavatkozást, márpedig Aurelia még több évig élt a szülés után. A császármetszést a 16. század végén tették kötelezővé meghalt anyákon, az egyház támogatása mellett azért, hogy az anya halála után a méhében még élő gyermek lelkét megmentse a keresztség szentsége által. Így akár az öngyilkosságot elkövetett anya magzata is üdvözülhetett. Az, hogy egy anya életben maradjon a beavatkozás után, akkor még szóba sem jöhetett. Magyarországon 1829-ben végeztek először császármetszést élő anyán, aki a beavatkozás után fél órával elvérzett. 1890-től varrták be egyáltalán a sebet, így növelve a túlélés esélyét.

Budapesten, egy muszlim temetőben tárták fel azt a sírt, amelyben egy járványban elhunyt hét hónapos várandós nő csontvázát találták meg, medencéjében magzata csontjaival. Ez a legmegrázóbb lelet a kiállításán. Akkoriban Európában nem voltak ritkák az országos járványok. A török uralom százötven éve alatt

hat nagy pestisjárvány pusztított Magyarországon, nem beszélve az egyéb végzetes fertőző betegségekről, mint a himlő vagy a vérhas. Az 1655. évi pestisjárványban például Sopron lakosságának fele elpusztult. A korabeli higiéniai állapotok – zsúfoltság, szemét, elpusztult állatok, ürülék az utcán – is elősegítették a betegségek terjedését.

Valószínűleg gyermekági láz végzett azzal az anyával is, akinek múmiája a váci székesegyház kriptájából került elő. Mellét a szülés után megindult tejelválasztás elapasztása érdekében lekötözték, mivel gyermeke valószínűleg halva született.

Egy erdélyi határőrezred kapitányának felesége, akinek múmiája szintén a kiállítás része volt, a szülés után néhány héttel, kisbabáját egy héttel túlélve, a szülés körüli komplikációkba halt bele.

Amikor egyik gyerekünk olvasta a *Kincskereső kisködmönt*, panaszkodott, hogy nem szereti a könyvet, mert nem reális, hogy olyan sok gyerek meghal a történetekben. El kellett magyaráznom neki, hogy akkoriban ez reális volt. Nekünk, 21. századi nőknek anyának lenni – jó esetben – már nem jár olyan félelemmel, mint kétszáz évvel ezelőtt.

Végignéze és végiggondolva a kiállítást, óhatatlanul is eltöprengtem azon, vajon a gyermekeim és én életben lennénk-e ma a tudomány és modern technika terhesgondozásban és szülőszobán alkalmazott vívmányai nélkül. Arra jutottam, hogy néhányan biztosan hiányoznának a családukból. Eleve azért lehetünk itt, mert elődeink megbirkóztak a fentiekben részletezett – nem kevés – nehézséggel.

Réz Zsuzsa

Hétköznapi vakvágányok

Egy nap (2018). Magyar játékfilm, dráma, 99 perc. Rendezte: Szamosi Zsófia.

Az *Egy nap* című filmet feltehetőleg sokan látták, olyanok is, akik nem szaladnak azonmód a moziba, ha filmújdonságról értesülnek. Ez bizonyára köszönhető a nemzetközi díjak által ébresztett különleges médiaérdeklődésnek – számos kritika értékelte a „hiánypótló, érzékeny” filmet –, ám talán mégsem kizárólag annak. Az elsőfilmes női rendező, Szilágyi Zsófia ugyanis olyan témához nyúlt – egy „hétköznapi” család egy igazi hétköznapijának bemutatása –, amelyről ritkán készül műalkotás. A bemutatás módja ráadásul teljesen realista, az összes filmes trükk – ha ugyan ez annak nevezhető – annyiban áll, hogy a (kicsivel több mint) egynapnyi cselekményidőt a szokványos filmhosszúságúra sűríti.

Az azonban, hogy a filmbeli család egy napját lényegében a feleség, az anya szemszögéből látjuk, nyilvánvalóan nemcsak a sűrítés szükségletéből adódik, hanem tudatos alkotói döntés. Hogy ez a döntés és látószög

hogy viszonyul a feminista címkéhez, abba itt több okból nem mennék bele, de az tény, hogy erős, autentikus és hangsúlyosan női filmet látunk – már amennyiben „női” egy film attól, hogy a főszereplő történetesen nő, és őt zömmel hagyományosan női feladatoknak tekintett tevékenységekben, helyzetekben látjuk: házi teendők, a gyerekekkel kapcsolatos feladatok. Ez még azzal együtt is igaz, ha leszögezzük, természetesen kulcsfontosságú dramaturgiai szerep jut az apának-férjnek is, hiszen a filmbéli család mindennapi rutinfeladatai és gesztusai mögött kirajzolódik a keret, a játszma tétje: a kérdés, hogy mi is történt ezzel a két emberrel, a házassággal, van-e visszaút onnan, ahol most járnak, és ha még tovább tágitjuk a gondolkodást: van-e, és ha igen, mi az értelme annak a heroikus küzdelemnek, amelyet folytatnak a mindennapos nehézségekkel, a gyereknevelés, pénzkeresés, ügyintézés taposómalmában? Hol marad az a családi boldogság, amelynek ígézetében egy fiatal értelmiségi házaspár három kisgyerek igényes felnevelésére vállalkozik? Szükségszerű-e az a vakvágány,

amelyre a filmbéli pár élete látszik csúszni? S ezen a ponton nyilván minden néző reflektál a saját élettapasztalataira, hiszen valamilyen formában a család problematikája mindenkit megszólít, akár átélte a filmbéli pár élethelyzetét, akár nem.

Mégsem gondolnám, hogy a kérdést a „hány gyereket lehet Magyarországon felnevelni anélkül, hogy belerokkanna az ember?” irányba a legszerencsésebb elvinni.

Izgalmasabb talán abba belegondolni, vajon túl sematikus képet ad-e a film a magyar családokat jellemző férfi-női szerepekről. S ha erre a kérdésre igennel válaszolunk, akkor viszont azt is látnunk kell, hogy ez az ábrázolás bizony meglehetősen pontosan képezi le azt a társadalmi valóságot, amelyben sokan élünk: ahol a férj pénzkeresés okán vagy olykor ürügyén a napja jó részét a család számára láthatatlanul tölti; a gyerekekkel kapcsolatos lőtás-futás, apró és kevésbé apró problémák megoldása pedig az asszonyra marad (aki pedig adott esetben a szakmájában maga is dolgozik). A film kétségtelen előnye, hogy igyekszik kerülni a végletesen fekete-fehér sarkításokat: a filmbéli apa reggel elviszi iskolába-óvodába a nagyobb gyerekeket, és amikor ott-hon van, az aktuális teendőiben is részt vesz, tehát akár

a „rendes férj” kategóriába is tehetjük. A magyar (csak a magyar?) társadalomban szocializálódott nézőt mindenestre nem éri meglepetésként, hogy az apa szerepe a napi rutin bonyolításában ennyivel ki is merült, sőt az sem, hogy a házastársi hűtlenség kísértése-kalandja is a férfit éri el, nem a gyerekek programjai közt rohangáló, hamuszürke arcú asszonyt.

Elgondolkodtató, a mi világunkról szóló film az *Egy nap*, életszerű, találó dialógusokkal, minden

hamis hangot nélkülöző, remek, természetes színészi játékkal – ezt különösen a gyerekek esetében találtam lenyűgözőnek.

Némelyek talán túl sablonosnak érezhetik a gyermekeiért magát feláldozó „mártír anyja” versus hűtlen/gyenge/önző férfi szembeállítását. Ugyanakkor – anélkül, hogy ebben a dilemmában állást foglalnék – itt egy másik, számomra még élesebb kérdés is felmerülhet: nem erősít-e rá egy ilyen – egyébként kimondottan jó – film azokra a további társadalmi sztereotípiákra, amelyek felmagasztosult madonnaként hajlamosak a többgyerekes anyát elismerni (na jó, csak a középosztálybeli...), ugyanakkor lesajnálni, ha nem épp megbélyegezni a gyermeket nem nevelő nőtársaikat? Akik bizony épp ezen okból sokszor talán a filmbéli megalázott és megszorított Anna fájdalommal vetekedő bánatot hordozhatnak (sőt...).

Egy film (novella, kép, regény stb.) persze nyilván egy szegmensét mutathatja csak fel a világnak, még egy problémakörnek is. A nézőben (olvasóban stb.) viszont jó esetben gondolatokat indít el, és ennél nagyobb hatása aligha lehet: nézzünk és lássunk, gondolkodjunk ésszel és szívvel a minket körülvevő „hétköznapi” világ dolgain.

Liska Erzsébet

TARTALOM

LECTORI SALUTEM

Zászkaliczky Zsuzsanna: *Jézus beszélget*

1

IRÁNYTŰ

Németh Zoltán: *Ki ez a nő az ágyamban?*

2

ISTEN MŰHELYE

William Dyrness: *Isten, a nyelv és az idő. A protestáns esztétika kezdetei a reformáció korában*

4

Varga Gyöngyi: *Nemek, szerepek, kihívások. Férfi és nő az ószövetségi hagyományban*

56

Bácskai Károly: *Nők Jézus körül*

64

SZÓBIRODALOM

Horváth Iván: *Balassi Bálint verseinek fragmentumi*

18

TÁRGY – KULTÚRA

Páll Csilla: *Az evangélium képekben. Rendhagyó evangélikus oltár Bécsben*

40

IDÉZŐJEL

Kiss Judit Ágnes: *Tükörmonológ*

54

Regős Mátyás: *Patyik Fedon szerelmei • Patyik Fedon felesége • Patyik Fedon minden nője*

74

Szabó T. Anna: *Az alap*

122

Turi Tímea: *Zsoltár női hangra • Pompeji*

123

TANÚK ÉS TANULSÁGOK

Révay Edit: *Bátor nők a középkorban. A középkori begina mozgalom és a kortárs női szerzetesrendek intézményesülésének különbségei*

76

Balogh Judit: *„Az asszonyi bölcsesség építi a házat.” A protestáns női éthosz megalkotásának kísérlete a 17. századi Erdélyben*

87

Viskolcz Noémi: *„...hatalmas, vigyázó és fő író vagyok én.” Révay Kata Szidónia, az evangélikus egyház patrónája a 17. században*

97

EVANGÉLIKUS MŰHELY

Balogh Éva: *Sokszínű szöttek, arany és sötét szálakkal. Lezajlott-e a paradigmaváltás a női lelkészség körül?*

105

NAGYVILÁG

Dobrovits Mihály: *A nő, ha muszlim*

113

MODUS VIVENDI

Kinyik Anita: *Küzdelem a szül(et)és méltóságáért. Genderspecifikus társadalomkritika*

124

Laborczy Dóra: *A „gendervita” a hatalmi harc része lett. Interjú Pető Andreával*

133

SZEMLE

Liska Endre: *Jézus utolsó napjai*

138

Kamarás István OJD: *Dialógusban*

141

Liska Erzsébet: *Törésvonalakon innen és túl*

144

Kinyik Anita: *Földi sejtetek, égi sejtelmek*

145

Dávid Adél: *„Bekapcsolt bennem a tenni akarás”*

147

Marjai Éva: *A mese súlya*

149

Szoleczky Emese: *„Mélyen tisztelt Igazgató Úr!”*

151

Mezei Emese: *„Én nem az álmaimat, a valóságomat festem meg.” Frida Kablo-kiállítás Budapesten*

154

Réz Zsuzsa: *Kortörténet romantika nélkül*

157

Liska Erzsébet: *Hétköznapi vakvágányok*

159

BÁCSKAI KÁROLY • BALOGH ÉVA • BALOGH JUDIT • DÁVID ADÉL • DOBROVITS MIHÁLY • WILLIAM DYRNESS • HORVÁTH IVÁN • KAMARÁS ISTVÁN OJD • KINYIK ANITA • KISS JUDIT ÁGNES • LABORCZI DÓRA • LISKA ENDRE • LISKA ERZSÉBET • MARJAI ÉVA • MEZEI EMESE • NÉMETH ZOLTÁN • PÁLL CSILLA • REGŐS MÁTYÁS • RÉVAY EDIT • RÉZ ZSUZSA • SZABÓ T. ANNA • SZOLECZKY EMESE • TURI TÍMEA • VARGA GYÖNGYI • VISKOLCZ NOÉMI • ZÁSZKALICZKY ZSUZSANNA

